

United Nations
Human Rights

OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin İzlenmesi

İnsan Hakları Gözlemcileri için Rehberlik

Profesyonel Eğitim Serisi, 17

UNITED NATIONS

New York ve Cenevre, 2010

Not

Bu yayında kullanılan simgeler ve materyalin sunuluş şekli, Birleşmiş Milletler Sekreterliği'nin herhangi bir ülkenin, bölgenin, şehrin veya alanın ya da bunların idarelerinin yasal statüsüne ya da iç ve dış sınırlarının belirlenmesine ilişkin herhangi bir görüş imasında bulunmamaktadır.

HR/P/PT/17

"Bu kitapçık Sivil Düşün AB Programı Aktivist Desteği kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır."

"Bu kitapçığın içeriğinin sorumluluğu tamamıyla Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı'na (ÖZEV) aittir ve AB'nin görüşlerini yansıtmamaktadır."

İçindekiler

Önsöz.....	5
I. Engelliliğin bir insan hakları sorunu olduğunun anlaşılması	7
II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme.....	12
A. Bir sözleşme ihtiyacı	12
B. Engelliliğin tanımlanması	15
C. Sözleşme ilkeleri	17
D. Engellilerin hakları	24
E. Sözleşmenin denetim mekanizmaları	30
III. Engellilerin haklarının denetlenmesi: genel değerlendirme	33
A. Engellilerin denetim faaliyetindeki merkezi rolleri ve katılımları	33
B. “Görev üstlenicilerin” ve partner kuruluşların tespiti ve eşleştirilmesi	34
C. Engellilerin ve engellileri temsil eden kuruluşların kapasitelerinin geliştirilmesi	36
D. Sözleşmenin denetlenmesinde iki yönlü yaklaşım.....	38
IV. Denetim Uygulaması.....	40
A. Bilgilerin toplanması	40
B. Hukuki ve bilgi analizi.....	54
C. Raporlama ve Takip.....	63
Seçilmiş bibliyografya	65

Önsöz

Engelli kadınlar, erkekler ve çocuklar tüm toplumlarda çok sıklıkla en fazla dışlanan kesimlerdir ve sahip oldukları insan haklarını icra etmek konusunda benzersiz güçlüklerle karşılaşır. Uzun süre bu güçlüklerin, bu kişilerin fiziksel, zihinsel, fikirsel veya duyuşsal özürlüğünün doğal ve kaçınılmaz bir sonucu oldukları varsayılmıştı.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin ve İhtiyari Protokol'ün kabulü ve yürürlüğe girişı bu tür tutumları sorgular hale getirmiş ve engellilik konusundaki mevcut yaklaşımlarda muazzam bir değişime imza atmıştır. Sözleşmenin odak noktası artık, bir kişinin “özrünü” bir eksiklik ya da hastalık olarak gören o kişide algılanan “bozukluk” değildir. Sözleşme bunun tersine şekilde engelliliği bir “toplum patolojisi”, yani toplumların bireysel farklılıkları kapsamak ve barındırmak noktasında sergilediği başarısızlığın bir sonucu olarak görmektedir. Bireylerin değil toplumların değişmesi gerekmektedir ve Sözleşme bu değişim için bir yol haritası sağlamaktadır.

İnsan haklarının izlenmesi, Sözleşmenin ulusal düzeyde etkili bir şekilde uygulanması ve engellilerin kendi haklarından daha fazla haberdar olabilmelerinin sağlanması ve dolayısıyla çeşitli bölgelerde yaşayan engellilerin yaşamlarına olumlu değişikliklerin getirilmesi konularında Devletlerin desteklenmesi noktasında kilit rol oynayabilir.

İnsan hakları alanındaki çalışmaların etkin bir şekilde yürütülebilmesi için hazırlık, teknik beceri ve kapsamlı bilgi gerekmektedir. Bu yayının amacı; Birleşmiş Milletlerin insan hakları alanında çalışan görevlilerine ve Hükümetler, ulusal insan hakları kurumları ve diğer sivil toplum kuruluşlarında görevli olanlar dâhil, diğer insan hakları gözlemcilerine Sözleşme ile uyumlu şekilde engellilerin haklarını

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

izlemek konusunda yardımcı olmaktır. Bu yayında Sözleşme tarafından yüceltilen paradigma değişikliği ve Sözleşmenin kabul ettiği kapsam, standartlar ve ilkeler açıklanmaktadır. Ayrıca engellilerin haklarının takibi için bir metodoloji önerisi getirilmekte ve engelliler ile çalışılırken göz önünde bulundurulacak meseleler hakkında yararlı tavsiyelerde bulunmaktadır.

Engelliler geçmişten beri insan hakları sisteminde görünmez konumdadırlar ve insan hakları çalışmalarında göz ardı edilmişlerdir. Bu artık kabul edilebilir bir durum değildir. Bu yayında insan hakları gözlemcilerine, sadece engellileri genel izleme çalışmasına dâhil etmek suretiyle değil ayrıca, gerekli hallerde engellilerin haklarının durumunun ve hakların kullanımının gözlenmesine özel dikkat göstermek suretiyle, bu alandaki faaliyetlerine engellilerin bakış açılarını da dâhil etmek konusunda yardımcı olunacaktır.

Navanethem Pillay

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri

I. Engelliliğin bir insan hakları sorunu olduğunun anlaşılması

Dünya nüfusunun yüzde 10'unun, bir başka deyişle 650 milyondan fazla kişinin engelli olduğu tahmin edilmektedir. Bu kişilerin yüzde sekizi gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Engelli kadın, erkek ve çocukların bir kısmı topluma tam olarak entegre olmuş ve yaşamın her alanında yer almakta ve aktif şekilde katkıda bulunmaktadır. Ancak, bu kişilerin büyük bölümü ayrımcılık, dışlanma, tecrit ve hatta istismarla karşı karşıyadır. Engellilerin pek çoğu aşırı yoksulluk içinde, çeşitli kurumlarda, eğitim veya istihdam olanaklarından mahrum bir şekilde yaşamakta ve diğer marjinalleşme faktörleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bazı ülkelerde kendilerine ait mülklerinin olmasına müsaade edilmemektedir ve kendi kendilerine karar alma haklarını kullanmalarına izin verilmemesi, engelliler için sık karşılaşılan bir durumdur. Engellilerin karşılaştıkları bu ayrımcılık coğrafi sınırların ötesine taşan ve insanları yaşamın her alanında ve toplumun tüm sektörlerinde etkileyen, yaygın bir uygulamadır.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin ve İhtiyari Protokolü'nün Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmesi "engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmek" (md. 1) konularında gerçekleştirilen gayretler bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Engelliler her ne kadar her zaman için herkesle aynı haklara sahip olmuşlarsa da, bu haklar ilk defa bağlayıcı nitelikte bir uluslararası belgede düzenlenmektedir.

Sözleşmenin gelişimi engellilik kavramına ve engellilere bakış açısındaki değişimi yansıtmaktadır. Geçmişten bu yana engellilik kişinin kendisiyle sınırlı kişisel bir durum olarak değerlendirilmekteydi.

I. Engelliliğin bir insan hakları sorunu olduğunun anlaşılması

Kişisel bir eksiklik olarak “engellilik” statüsü bazı insanların düzenli olarak okula devam edememeleri, bir işe girememeleri ya da sosyal hayata katılamamaları için doğal bir sebep olarak görülmüştür. Engellilik bu şekilde algılandığında toplumun bu duruma gösterdiği tepkiler sadece şu iki yoldan biriyle sınırlı olmaktadır: bireyler tıpla ya da rehabilitasyonla “düzeltilebilirler” (tıbbi yaklaşım) ya da hayırseverlik veya refah programları aracılığıyla kendilerine bakılabilir (hayırseverlik yaklaşımı). Bu eski modele göre, engellilerin yaşamları, hangi okula gidecekleri, hangi destek hizmetlerinden yararlanacakları ve nerede yaşayacakları gibi temel kararları kontrol eden profesyonellere bırakılmaktadır.

Son birkaç on yıl içinde engellilik kavramının anlaşılması bakımından önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Artık bu konuda odak noktası, kişide ne sorunun olduğu olmaktan çıkmıştır. Bu anlayışın yerine engellilik artık, bireyin kendisinin farklılıklarıyla bağdaşmayan ve onun topluma katılımını sınırlandıran veya engelleyen bir çevreyle olan etkileşiminin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım engelliliğin sosyal modeli olarak anılmaktadır. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme bu modeli desteklemektedir ve engelliliği açık şekilde bir insan hakları meselesi olarak tanımak suretiyle bu konuyu bir adım öteye taşımaktadır.

Bu perspektiften ele alındığında, engellilerin haklarının tam olarak icra edilebilmesi önündeki sosyal, yasal, ekonomik, siyasi ve çevresel şartların tespit edilmesi ve aşılması gerekmektedir. Örneğin, engellilerin marjinalleştirilmeleri ve eğitimin dışında kalmaları onların öğrenme yetilerinin olmayışının bir sonucu değil, öğretmenlerin yetersiz eğitimlerinin ya da sınıfların erişilebilir olmayışının bir sonucudur. Engellilerin işgücü piyasasının dışında kalışları işyerlerine ulaşım olanağının bulunmayışının ya da işverenler ve çalışanlar ara-

Örneğin, engellilerin sorunu nedir? sorusu yerine şunu sorun:

Toplumun sorunu nedir? Tüm engellilerin haklarının tamamından tam olarak yararlanabilmeleri için hangi sosyal, ekonomik, siyasi ve/veya çevresel şartların değişmesi gerekiyor.

Örneğin, işitme engelli olduğunuz için insanları anlamanız zor oluyor mu? sorusu yerine Şunu sorun: İnsanların sizinle iletişim kuramamaları sebebiyle onları anlamanız zor oluyor mu?

Soruların uyarlandığı kaynak: Michael Oliver, The Politics of Disablement – İş Göremezlik/Özürlülük Hali Siyaseti (Basingstoke, Macmillan, 1990).

sında bir engellinin çalışmayacağına dair var olan olumsuz tavırların sonucu olabilir. Toplum hayatına katılmamaları ise oy vermede kullanılan malzemelerinin Braille alfabesi gibi engellilerin erişebileceği formatlarda yapılmamasının ya da oy verme kabinlerinin engellilerin fiziksel olarak erişmelerine imkân vermemesinin sonucu olabilir.

Engelliliğin insan hakları perspektifinden görülmesi, engellilerin artık bağış alan kişiler ya da başkalarının kararlarının nesnelere olarak değil birer hak sahibi olarak görülmesini sağlayacak şekilde, Devletlerin ve toplumun tüm sektörlerinin düşünme ve hareket etme tarzlarının evrilmesini içerir. Haklara dayalı bir yaklaşımda, engelliler dâhil çok çeşitli insan kitlelerinin anlamlı bir şekilde katılımlarına izin verecek şartlar yaratılarak, insan çeşitliliğine saygı gösterilmesinin, desteklenmesinin ve bu çeşitliliğin kutlanmasının yolları aranmaktadır. Engellilerin haklarının korunması ve teşvik edilmesi sadece engellilikleriyle ilgili hizmetlerin sağlanmasıyla ilgili değildir.

I. Engelliliğin bir insan hakları sorunu olduğunun anlaşılması

Aşağıdaki terimler, engellileri hayırseverliğin nesnelere olarak değil de birer hak sahibi olarak görmek arasındaki farkı yakalamaktadır;

Yardım temelli yaklaşım	İnsan hakları yaklaşımı
Opsiyon	Yükümlülük
Harici kontrol	Özerklik
Gücünü azaltmak	Güçlendirme
Zafiyeti düzeltmek	Çevreyi düzeltmek
Faaliyeti sınırlandırmak	Faaliyeti kolaylaştırmak
Küçümseme	Yüceltmek
Bağımlılık	Bağımsızlık
Ayrımcılık	Eşitlik
Bir kuruma yatırmak	İçerme
Ayrırmak	Entegrasyon (uyum)

damgalayan ve marjinalleştiren tutum ve davranışları değiştirmeye yönelik tedbirlerin benimsenmesiyle ilgilidir. Bu ayrıca engellilerin sivil, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklarını kullanmaları önündeki engelleri kaldıran ve bu hakların kullanılmasını teminat altına alan politikaların, kanunların ve programların hayata geçirilmesiyle de ilgilidir. Hakların gerçek anlamda kullanılabilir olabilmesi için, söz gelimi: bir ülkeye girişi engellilik gerekçesiyle yasaklayan göç kanunları; engellilerin evlenmesini yasaklayan kanunlar; idarenin özgür ve aydınlatılmış onayları olmaksızın engelliler üzerinde tıbbi tedavi uygulanmasına izin veren kanunlar; kişilerin zihinsel veya ruhsal engelle dayalı olarak gözetim altına tutulmalarına izin veren kanunlar ve engelli olması sebebiyle bir kişinin tıbbi bakım hizmeti alma hakkını reddeden politikalar gibi, hakları sınırlandıran politika, kanun ve programların değiştirilmesi gerekir. Ayrıca, toplumun işleyiş tarzını değiştirmek ve engellilerin topluma tam olarak katılmalarının önündeki engelleri kaldırmak için programlara, toplumun bilinçlendirilmesine ve sosyal desteğe ihtiyaç vardır. Ayrıca, engellilere topluma tam olarak katılma olanağı ve haklarını talep edebilmeleri için uygun araçlar sağlanması gerekmektedir.

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

A. Bir sözleşme ihtiyacı

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesinden önce yürürlüğe konulmuş olan insan haklarını düzenleyen temel uluslararası belgelerde engelliler dâhil herkesin hakları tanınmaktadır. Bu belgeler engellilerin insan haklarını teşvik etmek ve korumak noktalarında önemli potansiyele sahip olmakla birlikte, bu potansiyel henüz tam manasıyla kullanılabilmemiş değildir.¹

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme; engelliler ile onları temsil eden kuruluşların, 1981'de Uluslararası Engelliler Yılı ve söz konusu yılın sonucu olarak kabul edilen Dünya Engelliler Eylem Programı ile başlayan ve engelliliğin tam anlamıyla bir insan hakları meselesi olarak tanınması konusunda gösterdikleri uzun mücadeleye bir nokta koymaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1993 yılında Engelliler için Fırsat Eşitliğine Dair Standart Kurulların, Engellilik Konusunda Özel Raportör ve Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyon raporlarının ve 1998, 2000 ve 2002 yıllarında kabul edilen çeşitli İnsan Hakları Komisyon kararlarının kabulü insan hakları yaklaşımına giden yolun açılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

---

1 Bkz. G. Quinn and T. Degener, *Human Rights and Disability: The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability – İnsan Hakları ve Engellilik: İnsan hakları ile ilgili Birleşmiş Milletler belgelerinin engellilik bağlamındaki mevcut kullanımı ve gelecek dönemlere ilişkin potansiyeli* (New York ve Cenevre, Birleşmiş Milletler, 2002) (HR/PUB/02/1). Bu çalışmada Birleşmiş Milletler sözleşme kurumlarının ve sivil toplumun mevcut insan hakları belgelerini ve izleme mekanizmalarını engellilerin insan haklarını korumak ve teşvik etmek için tam potansiyelleriyle kullanmadıkları sonucuna varılmıştır.

Diğer önemli dönüm noktaları arasında Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin engelli kadınlara ilişkin 18 no'lu (1991) genel tavsiye kararı; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin engellilere ilişkin 5 no'lu (1994) genel görüşü ve Engellilere Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Amerikan Sözleşmesi (1999) gibi bölgesel belgelerin kabulü sayılabilir.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme engellilerin insan haklarının tanınması ve Devletlerin bu haklara saygı duyması, koruması ve yerine getirmesiyle ilgili yükümlülüklerin açıklanmasına yönelik en yeni, uzmanlaşmış ve kapsamlı düzenleme olması sebebiyle, yukarıda sayılan bu belgelerin yerine uygulanmaktadır. Sözleşme bunu yaparak engelliliğin sosyal ve insan hakları modelini yüceltmektedir.

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

İnsan hakları konusunda dokuz temel belge
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme
Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi
İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani Veya Küçültücü Muamele Veya Cezaya Karşı Sözleşme
Çocuk Hakları Sözleşmesi
Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme
Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Sözleşme (henüz yürürlüğe konmamıştır)

B. Engelliliğin tanımlanması

Sözleşmede engellilik ya da engelli kişi kavramları mutlak şekilde tanımlanmak yerine “engellilik” kavramına ve bunun Sözleşmeyle ilişkisine dair çeşitli esaslara yer verilmektedir. Sözleşmenin girişinde “engelliliğin gelişen bir kavram olduğunu ve engellilik durumunun, sakatlığı olan kişilerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklandığı gerçeğini kabul ederek”, denilmek suretiyle engellilik kavramına yönelik sosyal yaklaşım açıkça desteklenmektedir. Engelliliği oluşturan faktörler konusunun dışındaki engellere ilişkin bu açık gönderme engelliliği işlevsel kısıtlamaların varlığıyla bir tutan anlayışlardan uzaklaşma yönünde atılan önemli bir adımı temsil etmektedir². Buna uygun olarak, 1’inci maddede, “Engelli kavramı, çeşitli engellerle etkileşimli olarak, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri *içermektedir*” (vurgu sonradan eklenmiştir). Bu perspektiften ele alındığında, engellilerin topluma katılımları – ister bir işe sahip olmak isterse okula gitmek, doktora görünmek ya da seçimlere katılmak şeklinde olsun – bir özne sahip oldukları için değil, fiziksel olduğu kadar bazı hallerde yasama faaliyetleri ve politikaları da içerebilecek çeşitli engeller sebebiyle sınırlıdır ya da engellenmektedir.

2 Bkz. örneğin Engelli Kişilere Fırsat Eşitliği Sağlanması ile ilgili Standart Kurallar, 48/96 sayılı Genel Kurul kararında yer alan engellilik kavramının açıklaması (paragraf 17). Bu açıklamaya göre, “ ‘Engel’ terimi her türlü insan topluluğunda görülen, birbirinden farklı pek çok işlevsel kısıtlılıklar olarak özetlenebilir... İnsanlar fiziksel, zihinsel veya duyumsal bozukluk, sağlık durumu veya akıl hastalığı nedeniyle engelli kalabilirler. Bu türden bozukluk, durum veya hastalıklar kalıcı veya geçici nitelikte olabilir.”

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Fiziksel engelli kişiler için bu engeller arasında düzgün olmayan zeminler, farklı yükseklikleri birbirine bağlayan basamaklar, ağır kapılar ya da dar geçitler sayılabilir. Örneğin, tekerlekli sandalye kullanan bir kişi bir toplantıya katılacak ise ve toplantı odasının kapısı tekerlekli sandalyenin geçmesine imkân veremeyecek kadar dar ise ya da mekânda bir rampa ya da asansör bulunmuyorsa, söz konusu kişinin toplantıya katılması engellenmiş olur. Yapı mevzuatında engellilerin erişimine ilişkin standartların bulunmayışı ya da yetersizliği de bir engel teşkil edebilir.

Sözleşme, ulusal mevzuattaki tanımların kullanılmasını engellemektedir ve aslında istihdam ya da sosyal güvenlik gibi bazı sektörlerde tanımlar bilhassa gerekli olabilmektedir. Ancak, bu tanımların, Sözleşmede kabul edilen engellilik sosyal modelini yansıtır nitelikte olmaları ve revize edilecek bir özürülük ya da bir işlevsel kısıtlılıklar listesine ya da tarifine dayanması önemlidir. Gözlemciler ulusal mevzuatta şu hususların bulunup bulunmadığını izlemelidirler: (a) zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya fiziksel engellerle bağlantılı olarak ayrımcılığın oluşabileceği gerçeğinin kabul edilip edilmediği; (b) engelliliğın bir engelli kişi ile dış engeller arasındaki etkileşimin bir sonucu olduğuna gönderme yapılarak, sosyal modele ilişkin hükümler içerip içermediği; (c) çeşitli engellilik kategorilerini sınıflandırmak yerine ayrımcılığın yasaklayıp yasaklamadığı ve eşitliğı teşvik edip etmediği.

C. Sözleşme ilkeleri

Sözleşmenin 3. Maddesinde bir dizi kapsamlı ve temel nitelikte ilkeler belirlenmektedir. Bu ilkeler, tüm meselelerin ötesinde, Sözleşmenin tamamının yorumlanmasına ve uygulanmasına yön vermektedir. Bu ilkeler engellilerin haklarının anlaşılması ve yorumlanması bakımından başlangıç noktası olup, ölçülen her bir hak bakımından bir karşılaştırma ölçütü sağlar.

Genel ilkeler (md. 3)

Kendi seçimlerini yapma özgürlükleri ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde, kişilerin insanlık onuru ve bağımsız yaşamlarına saygı gösterilmesi

Ayrımcılık yapılmaması

Engellilerin topluma tam ve etkin katılımlarının sağlanması

Farklılıklara saygı gösterilmesi ve engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi

Fırsat eşitliği

Erişilebilirlik

Kadın erkek eşitliği

Engelli çocukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulması

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Bu ilkelerin anlamı nedir?

İnsanlık onuru ifadesi bir insanın kıymetini ifade eder. Engellilerin insanlık onuruna saygı gösterildiğinde, deneyimlerine ve görüşlerine değer verilmiş olur ve bu deneyimler ve görüşler fiziksel, psikolojik ya da duygusal zarar görme korkusu olmaksızın oluşur. Ancak, söz gelimi, görme engelli işçilerin işverenleri tarafından sırtlarında “kör” yazılı tişörtler giymeye zorlanmaları örneği gibi durumlarda ise, engellilerin insanlık onurlarına saygı gösterilmemiş olmaktadır.³

Hindistan’da engelli bir kadın insan onurunun ihlaline dair şu örneği bildirmiştir;

“Bütün bunların üstüne bir de insanların davranışı eklendi. Özellikle erkekler, kendi başıma bir yere gideceğim ve bir yerlerde yolun karşı tarafına geçeceğim zaman. Bana yardım için yaklaşan kişiler bunu bir iyilik olarak değil, bana farklı şekilde dokunma ya da mümkün olan her yolla uygunsuz şekilde davranma fırsatı olarak görüyorlar. Bu durum benim için kaçınılmaz bir durum zira karşıdan karşıya geçmek için birinden yardım almak zorundayım ve bu durum onlar için, olabildiğince ucuz şekilde davranmak fırsatı yaratıyor ve bunun için yapabileceğim hiçbir şey yok çünkü yolda tek başımayken herhangi birinin yardımı ya da desteği olmaksızın yapamıyorum ve bu çeşit bir deneyim yaşamım boyunca bir veya iki kere değil, çeşitli defalar karşı karşıya kalmak zorunda olduğum bir şey.

Kaynak: “Monitoring the human rights of people with disabilities—country report: Andhra Pradesh, India” – “Engellilerin insan haklarının izlenmesi – ülke raporu: Andhra Pradesh, Hindistan” (Disability Rights Promotion International, 2009), available at www.yorku.ca/drpi

3 Bu örnek Filipinler’deki engellilerin haklarının gözlenmesi amacıyla Disability Rights Promotion International (DRPI) ve Katipunangng Maykapansansa Pilipinas, Inc. (KAMPI) tarafından yürütülen proje kapsamında gerçekleştirilen mülakatlardan alınmıştır. Bu mülakatlar “engellilerin insan haklarının gözlenmesi: Filipinler ön raporu” başlıklı rapora katkıda bulunmuştur. Rapora şu adresten erişilebilir: www.yorku.ca/drpi/resources.html

Bağımsız yaşam: bir kişinin kendi yaşamının idaresinin kendisinin elinde olmasını ve kendi seçimlerini yapma özgürlüğüne sahip olmasını ifade eder. Engellilerin bağımsız yaşamlarına saygı, engellilerin diğer bireylerle eşit şartlar altında yaşama dair makul seçeneklere sahip olmalarını, özel hayatlarına asgari düzeyde müdahale edilmesini ve gerektiğinde uygun destek eşliğinde kendi kararlarını verebilmelerini ifade eder. Bu ilke Sözleşmenin tamamına işlenmiş bir ilkedir ve Sözleşmenin açıkça tanıdığı, söz gelimi, rızası alınmadan tıbbi müdahaleye tabi tutulmamak serbestliği ve tıbbi bakımın ücretsiz ve aydınlatılmış onaya dayalı şekilde sağlanması gerekliliği gibi pek çok özgürlüğe dayanak teşkil etmektedir. Bu perspektiften ele alındığında, söz gelimi, zihinsel engelli bir kişiye psikoterapi, danışmanlık, akran desteği ve psikiyatrik ilaçlar gibi akıl sağlığıyla ilgili çeşitli bakım seçenekleri sunulmalı ve kişisel tercihlerine dayalı olarak anlamlı bir seçim yapma serbestliği tanınmalıdır. Aynı şekilde, kara mayını patlaması sonucu fiziksel engelli hale gelmiş bir kişiye, mümkün olduğunca bağımsız hareket edebilmesi için kişisel hareket serbestliğini sağlayacak bir cihaz temin edilmelidir.

Ayrımcılık yapılmaması ilkesi; engellilik, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya sair görüş, milliyet ya da sosyal köken, mülk, din, yaş ya da diğer statülere dayalı hiçbir ayrımcılık, engelleme ya da kısıtlama olmaksızın tüm hakların herkes için teminat altına alınmasını ifade eder. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, engellilerin başkalarıyla eşit şartlar altında tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma hakkının tanınması, kullanılması ya da icrasının zayıflatılması ya da ortadan kaldırılması amacını taşıyan ya da bu etkiyi haiz her türlü ayrımcılığı, engellemeyi veya kısıtlamayı ifade eder. Söz gelimi, sahip olduğu engelliliğin parasını idare etmesine izin vermeyeceği gerek-

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

çesiyle bir kadının bankada hesap açmasına izin verilmediğinde, ayrımcılık ortaya çıkar.⁴ Bir mülakat sonrası kendisine bir iş teklif edilen bir kişiye, işverenin bu kişinin görme bozukluğuna sahip olduğunu ve defterleri/kitapları gözüne oldukça yakın tutması gerektiğini fark etmesinden sonra, eve gitmesi ve idareden yazılı teyit mektubu beklemesi gerektiğinin söylenmesi halinde de ayrımcılık ortaya çıkar. Mektup asla gelmez ve kişi asla işe alınmaz.⁵ Engelli kişiler çok farklı ayrımcılık türleriyle de karşı karşıya kalabilmektedirler; söz gelimi, engelli bir kadın hem cinsiyetinden hem de engelli oluşundan dolayı ayrımcılıkla karşılaşabilmektedir. 3'üncü madde belirtilen ayrımcılık yapılmaması ilkesinin tanınması her çeşit ayrımcılığın dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Eşitlik, farklılığa saygı duyulan, dezavantajlı durumların çözümüne odaklanan ve tüm kadınların, erkeklerin, kız ve erkek çocuklarının eşit şartlar altında katılımını sağlayan toplumsal koşulların yaratılmasını ifade eder. Engelli bir kız çocuğunun ebeveynleri tarafından okuldan alınması halinde eşitlik ilkesi reddedilmiş olur. Çocuğunun notlarının iyi olmasına rağmen ebeveynleri, engelli olması sebebiyle bu çocuk için para harcanmasının yararsız olduğuna karar vermişlerdir.⁶ Eşitliğin sağlanması kimi zaman, psikososyal ya da zihinsel engelli kişilere, karar alma ve hak ehliyetlerini başkalarıyla eşit şartlar altında kullanmak konularında destek olunması amacıyla yardım sağlanması gibi, ilave tedbirleri de gerektirmektedir.

---

4 Bu örnek, Kenya'daki engellilerin haklarının gözlenmesi amacıyla Afrika Körler Birliği (DRPI), Kenya Körler Birliği ve Engellilerin Hakları, Eğitim ve Savunuculuk Merkezi tarafından yürütülen bir proje kapsamında gerçekleştirilen mülakatlardan alınmıştır. Bu mülakatlar "Kenya'da engellilerin haklarının mevcut durumu (2007)" başlıklı rapora katkıda bulunmuştur. Rapora şu adresten erişilebilir: www.yorku.ca/dрпи/Kenya.html

5 Bkz. dipnot 4.

6 Bkz. dipnot 4.

Makul düzenleme (md. 2)

“Makul düzenleme”, engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder (md 2).

“Düzenleme”, bir kuralda, uygulamada, şartta ya da gereklilikte, bir engellinin özel ihtiyaçları dikkate alınarak, bu kişinin tam ve eşit şekilde katılımını sağlamak amacıyla yapılan düzeltmedir. İşyerinde, düzenleme, görme bozukluğu olan bir çalışan için yazılım ve klavye satın alınmasını ya da bunların uyarlanmasını, eğitim verilmesini ya da bir görevin tamamlanması için ilave süre tanınmasını içerebilir. Eğitimde, makul düzenleme, ders gerekliliklerinin yerine getirilmesi için alternatif yolların sağlanmasını, özel ders yardımını ya da yardımcı teknolojileri gerektirebilir.

İşverenler, eğitim kurumları, hizmet sağlayıcıları ve diğerleri makul düzenleme sağlamakla kanunen yükümlüdürler. Bir şirketin ya da okulun bir engelli çalışana veya öğrenciye yönelik düzenlemeler için gerekli tedbirleri alıp almadığı belirlenirken, “ölçüsüz veya aşırı yük” kavramı anahtar niteliktedir. Düzenleme yapma yükümlülüğü bakımından hukuki istisnanın uygulanabilirliğine hükmedilebilmesi için, işveren ya da okulun, bir bireyin ihtiyaçlarına yönelik düzenlemelerin yapılmasının, sağlık, güvenlik ya da maliyet faktörleri dikkate alındığında, kuruma aşırı ya da ölçüsüz yük getireceğini kanıtlaması zorunludur.

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Tam ve etkin katılım ve **erişim**, toplumun hem kamusal hem de özel alanlarıyla birlikte tüm insanların tam olarak katılımını sağlayacak şekilde organize olmasını ifade eder. Topluma tam olarak katılmak, engellilerin eşit katılımcılar olarak tanınmalarını ve değer görmelerini ifade eder. İhtiyaçları “özel” olarak tanımlanmaz; toplumsal ve ekonomik düzenin ayrılmaz bir parçası olarak anlaşılır. Tam katılımın sağlanabilmesi için erişilebilir ve engelsiz bir fiziksel ve sosyal çevre gereklidir. Örneğin, tam ve etkili katılım, engellilerin siyasi seçimlerin dışında bırakılmamaları; söz gelimi, oy kullanılan yerlerin erişilebilir olmasının ve seçim usullerinin ve malzemelerinin çoklu formatta bulunmalarının ve kolayca anlaşılır ve kullanılabilir olmalarının sağlanması anlamına gelir. Sözleşmede “ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanmasıdır”, (md. 2) şeklinde tanımlanan evrensel tasarım kavramı katılım kavramıyla uyarlamalara gerek duyulmaması için, toplumun tüm üyelerinin ihtiyaçları dikkate alınmalıdır.

Farklılıklara saygı gösterilmesi, karşılıklı anlayış bağlamında başkalarını kabul etmeyi gerektirir. Bu, engelliliğin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesini içerir. Gözle görünür ya da bariz farklılıklara rağmen, tüm insanlar aynı haklara ve kıymete sahiptir. Bu yolla, söz gelimi, bir otobüs şoförü otobüs durağından ayrılmadan önce, otobüs durağında oturan fiziksel engelli bir gence banktan kalkıp, otobüse binip, yerine oturuncaya kadar yeterli süre tanıyacaktır. Otobüsün şoförü yolculuğun tüm yolcular için kaliteli ve güvenli geçmesini sağlamakla yetinmeyip ayrıca, otobüsün seyahat programında engelliler ve toplu taşımadan yararlanan diğer

kişilere ilişkin gereklilikler dâhil çeşitli faktörlerin dikkate alınmasını da sağlar. Sözleşmenin engelliliği önlemeye yönelik değil – ki bu tıbbi bir yaklaşımdır - engelliliğe dayalı ayrımcılığı önlemeye yönelik olması önemlidir. Kazaların önlenmesi ve güvenli doğum ve anneliğin teşvik edilmesine yönelik kampanyalar kamu güvenliği ve halk sağlığı ile ilgilidir. Ancak, engelliler bağlamında bu tür kampanyalar desteklenirken, engellilik kavramı olumsuz şekilde algılanarak, dikkatler farklılıklara saygının yanı sıra ayrımcılıkla mücadele edilmesinden uzaklaşmaktadır – ki bu iki husus insan hakları modelinin esas odak noktasıdır.

Bu genel ilkeler Sözleşmenin esasını teşkil etmektedir ve engellilerin haklarının gözlenmesi bakımından merkezi bir role sahiptir.

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

D. Engellilerin Hakları

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, her çeşit medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal hakları içeren, geniş kapsamlı bir insan hakları sözleşmesidir. Sözleşme engelliler için yeni haklar yaratmaz; bunun yerine, mevcut insan haklarının engelliler için ne anlam taşıdığı sorusunu ele alır ve sözleşmeye taraf olan Devletlerin bu hakların korunması ve desteklenmesi konularındaki yükümlülüklerini açıklar. Engellilerin insan haklarının gerçekleştirilmesine uygun bir ortamın sağlanması için, Sözleşmede ayrıca farkındalık yaratılması, erişilebilirlik, risk durumları ve insani bakımdan acil durumlar, adalete erişim, kişisel dolaşım, rehabilitasyon ve rehabilitasyon yanı sıra istatistik ve verilerin toplanması konularında maddeler de yer almaktadır⁷.

---

7 “Engellilerin insan haklarına ilişkin araştırmada yer alan tavsiyelerin uygulanmasında kaydedilen ilerleme hakkında Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin Raporu” (A/HRC/4/75, paragraf 19).

Madde 10 -30 arasında engelliler için teminat altına alınmış haklar

Madde 10 – Yaşama Hakkı

Madde 11 - Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar

Madde 12 - Yasa Önünde Eşit Tanınma

Madde 13 - Adalete Erişim

Madde 14 - Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

Madde 15 - İşkence, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Ceza-yaya Maruz Kalmama

Madde 16 - Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama

Madde 17 - Kişisel Bütünlüğün Korunması

Madde 18 - Seyahat Özgürlüğü ve Tabiyet

Madde 19 - Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dâhil Olma

Madde 20 - Kişisel Hareketlilik (Dolaşım)

Madde 21 - Düşünce ve İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim

Madde 22 - Özel Hayata Saygı

Madde 23 - Hane ve Aile Hayatına Saygı

Madde 24 – Eğitim

Madde 25 – Sağlık

Madde 26 - Uyum ve Rehabilitasyon

Madde 27 - Çalışma ve İstihdam

Madde 28 - Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma

Madde 29 - Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım

Madde 30 - Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Bu hakların engellilerin karşılaştıkları özel durumlarla ilgisini göstermek için, Sözleşmenin uygulanması gözlenirken şu örnekler dikkate alınmalıdır;

> **Yasa Önünde Eşit Tanınma**, diğer hususların yanı sıra, engelliler adına kararlar alan vasilerin atanması uygulamasının ortadan kaldırılarak bunun yerine engellilere kendi kararlarını alabilmeleri için destek sağlanmak suretiyle, engelliliğin, bir kişinin hak ehliyetten mahrum bırakılmasına gerekçe olarak gösterilmesinin önlenmesini gerektirir;

> **Kişî Özgürlüğü ve Güvenliği**, diğer hususların yanı sıra, hiç kimse- nin, kendi özgür rızası ve aydınlatılmış onamı bulunmadığı sürece, zihinsel ve ruhsal engellilik dâhil, engelli olmaları dayanak gösterile- rek bu kurumlara yerleştirilmemelerini sağlamak için psikiyatrik ve sair kurumların izlenmesini gerektirir;

> **İşkenceye maruz kalmama**, diğer hususların yanı sıra, kurumların, engellilere yönelik olarak elektroşok tedavisi ve kafesli yatak uygu- laması gibi uygulamalara ve tedavilere başvurup vurmadıklarının ya da kişinin iradesinin aksine engelliliği düzeltmek maksadıyla girişim- ci ya da geriye döndürülmez şekilde tıbbi tedaviler uygulayıp uygu- lamadıklarının incelenmesini gerektirir;

> **Hareket özgürlüğü**, diğer hususların yanı sıra, Devletin engelliliğini dayanak göstererek bir kişinin seyahat belgelerini alıkoymayı koyma- dığının incelenmesini gerektirir;

> **Eğitim hakkı**, diğer hususların yanı sıra, engelli çocukların ve öğ- rencilerin engellilikleri dayanak gösterilerek genel eğitim sisteminin kapsamı dışında bırakılıp bırakılmadıklarının, genel eğitim sistemin- de öğrencilerin gereklilikleri için makul düzenlemelerin sağlanıp sağ-

lanmadığının ve katılım hedefiyle uyumlu olarak akademik ve sosyal gelişimlerini maksimum düzeye çıkaracak etkili ve kişiye özel destek tedbirlerinin sağlanıp sağlanmadığının incelenmesini gerektirir;

> **Sağlık hakkı**, diğer hususların yanı sıra, temel tıbbi ilaçlara genel erişimin sağlanıp sağlanmadığının yanı sıra tedavilerin engellilerin rızası ve aydınlatılmış onamı alınarak sağlanıp sağlanmadığının incelenmesini gerektirir;

> **Çalışma hakkı**, diğer hususların yanı sıra, iş kanunlarında işyerlerinde ayrımcılığı yasaklayan ve işverenlerin fiziksel bakımdan erişilebilir binaların yanı sıra buna ihtiyaç duyabilecek engelliler için bilgisayar ve İnternet teknolojisi gibi erişim teknolojilerini sağlamak için olumlu adımlar atmalarını zorunlu kılan hükümlerin bulunup bulunmadığının incelenmesini gerektirir;

> **Yeterli yaşam standardı hakkı**, diğer hususların yanı sıra, bu program ve politika çerçevelerinde, stratejilerde, planlarda ve projelerde engellilerin gıda, giyinme, barınma ve diğer haklarının desteklenmesi ve korunması hususlarını içerdiklerinden emin olunması için, sosyal programların ve politika çerçevelerinin, yoksulluğu azaltıcı stratejilerin, ulusal kalkınma planlarının ve Bin Yıl Kalkınma Hedefleri gibi projelerin incelenmesini gerektirir;

> **Siyasal ve toplumsal yaşama katılım**, diğer hususların yanı sıra, seçimde kullanılan materyallerin (örneğin Braille alfabesiyle yazılmış materyaller ve işaret diliyle tercüme edilen televizyon reklamları gibi) erişilebilir formatlarda sağlandığından ve oy kullanma kabinlerinin erişilebilir olduğundan (örneğin rampalı erişim sağlandığından) emin olmak için seçimlerin izlenmesini gerektirmektedir;

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

> **Kültürel yaşama katılım**, diğer hususların yanı sıra, işaret dillerinin ve işitme engellilerin kültürünün tanınıp tanınmadığının ve desteklenip desteklenmediğinin ve telif hakları korumasının sesli kitaplar gibi kültürel materyallere erişimi engelleyip engellemediğinin incelenmesini gerektirir.

Medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal haklar bölünemez, birbirine bağlı ve birbirleriyle ilişkili haklardır. Bu birbirine bağıllık halinin anlaşılması engellilerin haklarının izlenmesi bakımından önemlidir. Söz gelimi, kurumların gözlenmesi, kişilerin bir engelliğin varlığı sebebiyle özgürlüklerinden mahrum bırakılıp bırakılmadıklarının (kişilerin özgürlük ve güvenlik hakkı), özgür ve aydınlatılmış onamı olmaksızın tıbbi tedaviye maruz kalıp kalmadıklarının (sağlık hakkı, fiziksel ve zihinsel bütünlük hakkı ve işkenceye maruz kalmama hakkı) ve ayrıca kurumda tutulan kişinin yeterli gıda, giyinme, barınma, aydınlatma, temizlik ve hijyen şartlarına vb. sahip olup olmadıklarının gözlenmesini gerektirmektedir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Devletlerin, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2'nci maddesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 4'üncü maddesinde hâlihazırda tanındığı üzere, bu haklardan aşamalı şekilde yararlanılmasını sağlama yükümlülüğünü bir kez daha tasdik etmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tam olarak kullanılmasının sınırlı kaynaklarla sınırlandırılabilceği gerçeğinin tanınması, gerektiğinde uluslararası işbirliği çerçevesinde, Devletin kaynaklarından azami düzeyde yararlanmasını sağlayacak tedbirlerin alınması gerekliliğiyle dengelenmektedir. (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme madde 4(2) ve 32).

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan aşamalı olarak yararlanılmasının sağlanması

Madde 4 (2)

Taraf Devletler ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili olarak kaynakları ölçüsünde azami tedbirleri almayı ve gerektiğinde uluslararası işbirliği çerçevesinde engellilerin bu haklardan tam olarak yararlanmasını aşamalı olarak sağlamak için işbu Sözleşmede yer alan ve uluslar arası hukuka göre derhal uygulanması gereken yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt eder.

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan aşamalı olarak yararlanılmasının çeşitli yönleri izleme faaliyetinin amaçları bakımından önemlidir;⁸

- > Engellilik dâhil her çeşit ayrımcılık, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanma düzeyine bakılmaksızın, her zaman yasaktır;
- > Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan gereken asgari düzeyde yararlanılmasının sağlanması Devletlerin öncelikli yükümlülüğüdür;
- > Devletler bu haklardan aşamalı olarak yararlanılmasına yönelik adımları atmakla yükümlüdürler. Bir Devlet, söz gelimi, şunları içermesi gereken bir plan geliştirebilir: (a) ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanması için zaman aralığı; (b) zamana bağlı kazanım karşılaştırma ölçütleri ve (c) başarı göstergeleri;

⁸ Bkz. ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Komitesi'nin taraf Devletlerin yükümlülükleri hakkında 3 no'lu genel görüşü (1990).

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

> Devletlerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanılmasını azaltan, geriletici adımlar atmaları ya da tedbirler almaları yasaktır.

E. Sözleşmenin izleme mekanizmaları

Sözleşme hem ulusal hem de uluslararası izleme mekanizmaları içerir.

Ulusal düzeyde, madde 33'te Sözleşmenin uygulanmasıyla ve izlenmesiyle ilgili üç mekanizma tanımlanmaktadır. Birinci olarak, Devletlerin mevcut sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili konular için hükümet içinde bir veya daha fazla kilit nokta tahsis etmeleri gerekmektedir; ikinci olarak, hükümet içinde farklı sektörler ve farklı düzeylerdeki konuyla ilgili faaliyetlerin teşvik edilmesi için bir koordinasyon mekanizmasının kurulması ya da görevlendirilmesi hususunu değerlendirmeleri gerekmektedir; üçüncü olarak, Devletlerin işbu Sözleşmenin uygulanışını teşvik, temin ve izlemesi için bir veya daha fazla bağımsız mekanizmayı içeren bir yapı kurmaları ya da görevlendirmeleri gerekmektedir.

Uluslararası düzeyde, madde 34'te çeşitli işlevleri olan uzmanlardan oluşan bir Engelli Hakları Komitesi kurulmaktadır. Birinci olarak, Komite, Devletlerden ve ulusal izleme mekanizmaları ve sivil toplum kuruluşları gibi diğer ilgili taraflardan düzenli aralıklarla edindiği raporlara dayalı olarak, Sözleşmenin uygulanması ve uygulamanın iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi için gerçekleştirilecek eylemlere yönelik gözlemler ve tavsiyeler konusunda, Devletlerle yapıcı diyalog geliştirir. İkinci olarak, Komite, Sözleşmeden doğan ve geneli ilgilendiren konuları görüşmek üzere, kamuya açık genel toplantı günleri düzenler. Üçüncü olarak, Komite, Sözleşmedeki özel hükümleri ya da Sözleşmenin uygulanmasından doğan özel meseleleri açıklamak

amacıyla, genel görüş olarak adlandırılan resmi beyanlar da yayınlayabilir. Dördüncü olarak, İhtiyari Protokol hükmü uyarınca, Komite, İhtiyari Protokolü onaylayan bir Devlet tarafından herhangi bir Sözleşme hükmünün ihlal edildiğini iddia eden bireylerin yapacağı ve başvuru olarak adlandırılan şikâyeti kabul etmeye yetkilidir. Komite ilgili Devletin beyanları ışığında şikâyeti değerlendirdikten sonra, görüşlerini sunabilir. Beşinci olarak, İhtiyari Protokol hükümlerine göre, Komite Devletlerin Sözleşmede öngörülen hakları ağır ve sistematik bir biçimde ihlal ettiğine dair güvenilir bilgi edinirse, Taraf Devletler nezdinde araştırma gerçekleştirme yetkisini de haizdir.

İnsan hakları gözlemcileri⁹ bu mekanizma ve işlevler hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. İzleme faaliyetleri;

- > Ulusal izleme mekanizmalarına Sözleşmenin uygulanma durumu hakkında bilgi sağlayabilir;
- > Devletlerle kuracağı yapıcı diyalog için Komiteye bilgi sağlayabilir;

---

9 Bu rehberin amacı gereği, “insan hakları gözlemcileri” Birleşmiş Milletler’in insan hakları alanında çalışan görevlilerinin yanı sıra diğer hükümetler arası, bölgesel veya sivil toplum kuruluşları, ulusal insan hakları kuruluşları, insan hakları savunucuları ve insan hakları izleme faaliyetlerinde görev alan diğer kişi veya kuruluşları içerir.

II. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

> İlgili Devlet İhtiyari Protokolü onaylamış ise, İhtiyari Protokol kapsamında yapılacak bir başvuruya dayanak teşkil edebilecek, bireylerin Sözleşme kapsamındaki haklarına ilişkin potansiyel ihlalleri tespit edebilir;

> İlgili Devlet İhtiyari Protokolü onaylamış ise, Komiteyi İhtiyari Protokol kapsamında ilgili Devlet nezdinde araştırma yapmaya teşvik etmek için sunulabilecek, ağır veya sistematik Sözleşme ihlalleri hakkında güvenilir bilgileri tespit edebilir;

> Sözleşmenin uygulanmasını güçlendirmek amacıyla, ulusal izleme mekanizmaları ve Komitenin tavsiyelerinin uygulanmasını takip edebilir.

III. Engellilerin haklarının izlenmesi: genel değerlendirme

Devletler, ulusal insan hakları kuruluşları, engelli kuruluşları ve diğer sivil toplum kuruluşları ve konuyla ilgili yetkileri haiz Birleşmiş Milletler kurumları tarafından hazırlanmış, kanıta dayalı raporlar, Sözleşme kapsamında teminat altına alınmış insan haklarının uygulamaya konulmasına ve engellilerin yaşamlarında gerçek değişime dönüştürülmesine katkıda bulunurlar. İzleme şekillerini incelemeye başlamadan önce, tüm izleme faaliyetlerine yön vermesi gereken şu faktörlerin hatırdan çıkartılmaması önemlidir.

A. Engellilerin izleme faaliyetindeki merkezi rolleri ve katılımları

Engelliler ve engellileri temsil eden kuruluşlar¹⁰, Sözleşmenin, “Biz olmadan bizsiz asla” sloganı çerçevesinde hazırlanması ve müzakere edilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Sözleşmede, Devletlere, engellileri ilgilendiren karar alma süreçlerinde engellilere “sürekli danışmaları” ve bu süreçlere engellileri “aktif şekilde dâhil etmeleri” yükümlülüğü getirilerek, bu rolün sürdürülmesi gerekliliği kabul edilmiştir (md. 4 (3)). Özellikle, Sözleşme, “başta engelliler ve onları temsil eden kuruluşlar olmak üzere sivil toplumun izleme sürecine tam katılımının sağlanmasını” gerektirmektedir (md. 33 (3)). Bunun hem süreç hem de muhteviyat bakımından sonuçları bulunmaktadır. Süreç bakımından, söz gelimi, gözlemciler arasında engellilere yer verilmesi suretiyle, engellilerin izleme faaliyetlerine katılımlarının sağlanması zorunludur.

¹⁰ Kimi zaman engellileri temsil eden kuruluşların kendilerini “engelliler kuruluşları” olarak tanımladıkları ya da “EK’ler” kısaltmasını kullandıkları not edilmelidir.

III. Engellilerin haklarının izlenmesi: genel değerlendirme

Muhteviyat açısından ise, engellilerin kendi durumları hakkında uzman kişiler olmaları gerçeğinin tanınması bakımından, izleme raporlarında engellilerin görüşleri ve deneyimleri mutlaka esas alınmalıdır.

Engellilerin insan haklarının durumunun izlenmesi için gerçekleştirilen çalışmaların, belirli bir grup içindeki kişilerin daha da marjinalleşmesine sebebiyet vermemelerinin sağlanması da önemlidir. Engellilerin hakları izlenirken farklı engellilik türlerine ve toplumun farklı kesimlerine odaklanılmalıdır. Bir başka ifadeyle, izleme, fiziksel, zihinsel, ruhsal ya da duyuşsal özürllük dâhil, tüm engellilik çeşitlerindeki kadınları, erkekler, kız ve erkek çocuklarını ve tüm sosyoekonomik ve etnik arka plandan, yaş grubundan ve sosyal durumdan gelen kişileri kapsamalıdır. Söz gelimi, izleme, yoksul, evsiz veya bir kuruma yatırılmış olanlara erişmeli ve onları kapsamalıdır.

B. "Görev üstlenicilerin" ve ortak kuruluşların tespiti ve eşleştirilmesi

Engellilerin insan haklarının izlenmesine yönelik faaliyetlerde görev alanlar için atılması gereken ilk önemli adım, izleme sürecindeki çeşitli aktörlerin tespit edilmesi ve eşleştirilmesidir. Özellikle, gözlemciler, adalet bakanlığı, savcılıklar, sosyal koruma, istihdam ve çalışma, kültür ve spor, sağlık daire başkanlıkları ve bakanlıkları gibi engellilerle ilgili sorumlulukları olan bakanlıklar dâhil ilgili "görev üstlenicileri" tespit etmelidirler. Sözleşmede özel sektördeki kuruluşlara atıf yapılması sebebiyle, gözlemcilerin işveren derneklerini ve sendikalarını da izleme faaliyetinin, engellilerin haklarına saygı gösterilmesinde sorumlulukları olan birer potansiyel ortağı ve hatta aktörleri olarak görmeleri mümkündür.

Farklı engellilik türleri ve toplumun farklı kesimlerine odaklanılması hedefi hatırdan çıkartılmamalı ve izlenen alanda faaliyet gösteren engelli kişilere yönelik kuruluşlar (EK'ler) tespit edilmelidir. Örneğin, bu kuruluşların birden fazla engellilik türünde üyelikleri bulunacağı not edilmelidir. Diğer kuruluşlar ise, söz gelimi, görme engelliler ya da psikososyal engelliler gibi özellikle belirli bir türdeki engellileri ya da engelli kadınlar, savaş gazileri gibi belirli grupları temsil ediyor olacaklardır. Gözlemciler ayrıca çok çeşitli ilave ortaklarla iletişim ağları kurmalı ve teşvik etmelidirler. Bu ortaklar farklı bölgelerden ve sektörlerden olabilirler (üniversiteler, araştırma kuruluşları, STK'lar, işçi sendikaları, meslek grupları, hükümetler arası örgütler) ve farklı kişilere (kadınlar, çocuklar ve yerli halklarla çalışan kuruluşlar dâhil) odaklanıyor olabilirler. Birleşmiş Milletlere bağlı müdürlükler, ajanslar, fonlar ve programlardan oluşan Kurumlar Arası Destek Grubu Birleşmiş Milletlerin Sözleşme alanındaki çalışmalarının koordinasyonunu amaçlar.¹¹ Gözlemciler bu sebeple izleme faaliyeti kapsamında ortak ya da bilgi kaynağı olarak diğer Birleşmiş Milletler kuruluşlarıyla ya da Dünya Bankası ile irtibata geçmeyi düşünebilirler.

¹¹ Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme hakkında Kurumlar Arası Destek Grubu (IASG) Birleşmiş Milletler İcra Kurulu tarafından Eylül 2006'da kurulmuştur. IASG Sözleşme ve İhtiyari Protokolünün teşvikini ve uygulamasını desteklemek için oluşturulmuş bir uluslararası işbirliği mekanizmasıdır. Kurul üyeleri arasında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Departmanı (DESA), Birleşmiş Millet Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), Birleşmiş Milletler Mayın Eylem Merkezi ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) temsilcileri yer almaktadır.

III. Engellilerin haklarının izlenmesi: genel değerlendirme

C. Engellilerin ve engellileri temsil eden kuruluşların kapasitelerinin geliştirilmesi

Pek çok durumda, EK'ler ile ilişki kurulması ayrıca, zımnen, insan hakları ilkelerinin ve kavramlarının anlaşılması için bu örgütlerdeki engellilerin kapasitelerinin geliştirilmesini de içerir. Bir başka ifadeyle, kapasite geliştirme izleme faaliyetinin bir parçası ve tamamlayıcısıdır. Her durumda, kapasite geliştirme çalışmaları için herkese tam erişim sağlanmak zorundadır. Ortak EK'ler ve üyeleri tam erişimin sağlanması için alınması gereken çeşitli tedbirler konusunda gözlemcileri bilgilendirebileceklerdir.

Kapasite geliştirme ve izleme faaliyetleri için erişim konusunda göz önünde bulundurulacak hususlara ilişkin kontrol listesi:

- 1. Basılı materyaller** (örneğin, eğitim kılavuzları, izleme süreciyle ilgili bilgiler, onay formları, anket formları)
  - ☐ Materyallerin tam katılım için gerekli tüm formatlarda ve dillerde hazırlanmasını sağlayın (örneğin, Braille alfabesi, büyük puntolar, elektronik ortam, işaret dili, okunması ve anlaşılması kolay formatlar)
- 2. Görsel yardımcılar** (örneğin, bilgisayar slaytlı sunumlar, fotoğraflar, şemalar, haritalar, video kasetler)
  - ☐ Bu görsel yardımcılarla aktarılan bilgilerin erişilebilir bir formatta hazırlanmış uygun bir açıklamasının iletilmesini sağlayın (örneğin, bilgisayar sunumundaki slaytlarda görüntülenen resimler hakkında metin ve açıklama sağlanması)

Kapasite geliştirme ve izleme faaliyetleri için erişim konusunda göz önünde bulundurulacak hususlara ilişkin kontrol listesi (dvm.):

3. Sözlü iletişimler (örneğin, yüz yüze görüşmeler ve telefon toplantıları, eğitim oturumları, ses kasetleri, izleme amaçlı mülakatlar)

- ☐ İşitme engelli, işitme engelli ve kör, zihinsel engelli ya da destekleyici ve alternatif iletişim yöntemleri kullanan kişilerin başkalarının söylediklerini hem anlayabilmelerini hem de kendi fikirlerini aktarabilmelerini sağlamak için yeterli sürenin ayrılması ve gerekli tercümanların/kolaylaştırıcıların bulunması sağlanmalıdır (örneğin, işaret dili tercümanları, gerçek zamanlı transkripsiyon, iletişim asistanı)

4. Mekânlar (örneğin, toplantılar, eğitim oturumları, mülakatlar için)

- ☐ Hareket edebilmek için çeşitli cihazlar kullananların erişiminin sağlanması (örneğin, mekânlarda merdiven, dar geçişler, sıkışık odalar bulunmamalıdır)
- ☐ Tuvaletlerin erişilebilir olması sağlanmalıdır
- ☐ Katılımcıların mekâna maliyet etkin ve erişilebilir ulaşım aracıyla ulaşmaları sağlanmalıdır
- ☐ Farklı formatlarda tabelaların bulunması ve/veya katılımcıların mekâna erişebilmelerine yardımcı olacak kişilerin hazır bulundurulması sağlanmalıdır (örneğin, Braille alfabesiyle hazırlanmış tabelalar, karşılama görevlileri)
- ☐ Erişilebilirlik gerekliliklerin tespit edilebilmesi için EK'lere sürekli olarak danışılması unutulmamalıdır. Mümkün olan hallerde, özel gerekliliklerinin karşılanmasını sağlamak için, doğrudan doğruya etkinliğe katılacak kişiye/kişilere danışılmalıdır

Yukarıda sayılan bu hususların kesin bir liste olduğu düşünülmemelidir. Gözlemciler erişilebilirlik konusunun durum bazında ele alınması gerektiğini hatırlamalıdır.

III. Engellilerin haklarının izlenmesi: genel değerlendirme

D. Sözleşmenin izlenmesinde iki yönlü yaklaşım

Engellilerin insan haklarının izlenmesi iki yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir.¹²

> İlk olarak, izleme faaliyetinin etkili olabilmesi için, izlemede engellilerin haklarına özellikle odaklanılabilir. Söz gelimi, meclis, Sözleşmenin onaylanması hususunu değerlendiriyorsa, mevcut hukuki çerçevenin Sözleşmeye uygun olup olmadığının analiz edilmesi ve mevcut kanunların ve politikaların uygulanışının gözlenmesi uygun olabilir. Benzer şekilde, kapsayıcı eğitim ile ilgili olan belirli konularda – ayırım olmayan okullar, erişilebilir binalar, uygun müfredat, yeterli şekilde eğitilmiş öğretmenler – izleme faaliyetinin özellikle engelli çocukların ve öğrencilerin eğitimlerine odaklanması gerekebilir;

> İkinci olarak, izleme faaliyetinin, engellileri tabiatları gereği başkalarından farklı olarak gören bir yaklaşımı güçlendirmemesi gerekir. Sonuç olarak, engellilerin haklarının izlenmesi genel anlamda insan hakları izleme çalışmasının kapsamında yer almalıdır. Söz gelimi, işkenceye maruz kalmama hakkı psikiyatrik kurumların yanı sıra tutuklevlerini de kapsamalıdır ve bu kapsamda ayrıca tutuklevlerindeki engellilere de dikkat edilmelidir; bir kalkınma programının izlenmesinde projenin, diğer hedef gruplarla aynı zemini paylaşan yararlanıcılar olan engelliler üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bir önemli husus da, pek çok ulusal insan hakları

---

12 Bu terim, tüm engelliler için eşit hakların sağlanması amacıyla, bir tarafta tüm girişimler/projelerde engellilik kavramının tüm girişimlerde/projelerde yaygınlaştırılması uygulamasının diğer tarafta engellilik kavramına özel girişimler/projelerle birleştirilmesini içeren bir yaklaşımı ifade eder. Bu yaklaşım çeşitli donörlerce uluslararası kalkınma ve yardım politikalarına dâhil edilmiştir.

kuruluşlarının, engelli kuruluşlarının ve diğer sivil toplum gruplarının ve Birleşmiş Milletler ofislerinin çatışma veya çatışma sonrası durumlarda çalışmalar yürütüyor olmalıdır. Engelliler, ortaya çıkan acil durumların oluşturduğu güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları ya da çatışmanın neticesinde yerlerinden edilerek, fiziksel çevrelerinde engellerle karşılaştıkları ve kişisel ve fiziksel destek ağlarından uzaklaştırıldıkları bu çeşit durumlarda daha da savunmasız bir durumda olabilmektedirler. Bu sebeple, çatışma, acil durum ve çatışma sonrası durumlarda ilgili insan hakları izlemeleri kapsamında engellilerin haklarının dikkate alınması önemlidir.

IV. İzleme uygulaması

IV. İzleme Uygulaması

İzleme, bilgilerin toplanmasından hukuki ve bilgi analizi, dokümantasyondan raporlamaya, düzeltici eylemden takip sürecine ve son olarak değerlendirmeye kadar bir dizi adımdan oluşur. Bu faaliyetler izleme **döngüsü** olarak anılan bir kavramın birbirleriyle bağlantılı birer parçasıdır. Bu bölümde şu konulara odaklanılmaktadır: (a) bilgilerin toplanması; (b) hukuki ve bilgi analizi ve (c) dokümantasyon ve raporlama/düzeltilici eylem ve takip.

A. Bilgilerin toplanması

1. Belgelere dayalı bilgiler

Engellilerin haklarını kullanma durumuyla ilgili bilgilerin toplanması tipik olarak bilgi kaynaklarının tespiti ile başlar. Gözlemciler çeşitli kaynakları göz önünde bulundurmalıdırlar;

> Anayasalar, mevzuat ve yasal düzenlemeler başlıca bilgi kaynaklarıdır. Buna ek olarak, gözlemciler ayrıca meclis araştırmaları veya raporları gibi diğer kaynakları da göz önünde bulundurabilirler.

> Mevzuatın uygulanmasıyla ilgili devlet politikaları ve programlarının yanı sıra bütçeler;

> Mahkemeler ve ulusal insan hakları kuruluşları gibi yargısal ve yarı yargısal kurumların kararları;

> Medya haberleri, akademik ve diğerk araştırma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ve araştırmaları.

Gözlemciler engellilerle ilgili medyada çıkan haberleri takip etmek için basılı kaynaklara (örneğin, resmi belge koleksiyonları), elektronik mevzuat ve içtihat veritabanlarında gerçekleştirilen aramalara ve elektronik arama motorlarına başvurabilirler.

Anayasa, kanun, kararname ve yönetmelik hükümleri dâhil **mevzuata** ilişkin bilgilerin toplanması, kanunlarda engellilere karşı uygulanan ayrımcılığın boyutunun yanı sıra, kanunların engelli haklarını ne derece teşvik ettiklerinin anlaşılmasını sağlayacak bir araç sağlar. **Politikalar** – bir başka ifadeyle, bağlayıcı olmaları zorunlu olmayan Devlet stratejileri ya da direktifleri - hakkında bilgi toplanması, mevzuattan Sözleşmenin uygulanmasına doğru geçiş yapılması yönünde siyasi irade bulunup bulunmadığının anlaşılması bakımından elzemdir. Sözleşmenin onaylandığı ülkelerde, mevzuatın ve politikaların denetlenmesi iki çeşit soruyu gündeme getirir;

> Pek çok ülkenin Sözleşmenin onaylanması öncesinde dahi engellilikle ilgili mevzuat ve politikalar kabul etmiş oldukları dikkate alındığında, izleme faaliyetinin ilk adımı mevzuatın ve bu politikaların Sözleşmeye uygun olup olmadıklarının incelenmesidir. Bu inceleme sonunda normatif açıklar ya da bir yasağın ihlali gibi Sözleşme ile çelişen kanunlar tespit edilebilir.

> Ulusal mevzuat ve politikalar Sözleşmeye uygunsa, bunların programlar ya da sair tedbirler aracılığıyla gerçekte nasıl uygulanmakta olduklarının izlenmesi önemlidir.

IV. İzleme uygulaması

Programlar hakkında bilgi toplanması, mevzuatta tanınan engelli haklarından yararlanılmasını teşvik etmek için uygulamaya ilişkin ve finansal tedbirlerin yürürlükte olmasını sağlar. “Programlar” terimi geniş bir terimdir ve Sözleşmenin uygulanması için kabul edilen pek çok tedbiri ifade edebilir. Söz gelimi, bu terim, kalkınma programlarını ya da yoksulluğu azaltmaya yönelik programları ifade edebilir. Bu durumda, gözlemcilerin, bu programların engellileri kapsayıp kapsamadıklarını ve engellilerin haklarını destekleyip desteklemediklerini tespit etmeleri gerekir.

Ayrıca, programların izlenmesi kapsamında bütçeler de izlenmelidir, çünkü Devletlerin bazı yükümlülükleri gereği olarak, engellilerin haklarının teşvik edilmesi için olumlu adımların atılmış olmasının ve bu adımların etkili olmalarının sağlanması için mali kaynakların ve insan kaynaklarının tahsis edilmesi gerekmektedir.¹³ Bütçe analizi, erişilebilirlik ve destekli karar alma dâhil engellilerin desteklenmesi, kapsayıcı eğitim, tıbbi hizmetler, sosyal koruma ve ulusal izleme mekanizmaları gibi konularla ilgili olabilir. Bütçe analizini gerçekleştiren gözlemciler ulusal engellilik eylem planlarını, eğitim, bayındırlık veya sosyal ilişkiler bakanlıklarının bütçelerindeki ve ulusal insan hakları kuruluşlarının bütçelerindeki mali taahhütleri inceleyebilirler. Bütçe analizinde akılda bulundurulması gereken sorulardan bazıları şunlardır;

> Engellilere tanınmış herhangi bir haktan yararlanılmasıyla ilişkilendirilen finansal maliyetlere dair herhangi bir analiz mevcut mudur?

---

13 Bkz. genel olarak, Jim Shultz, “Promises to keep. Using public budgets as a tool to advance economic, social and cultural rights – Tutulacak sözler. Kamu bütçelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları iyileştirmek için kullanılması (Mexico, Ford Foundation and Fundar, 2002); ve Dignity counts. A guide to using budget analysis to advance human rights – İnsan onuru önemlidir/değerlidir: İnsan haklarının geliştirilmesi için bütçe analizini kullanma rehberi (Fundar, Institute of International Education and International Budget Project, 2004).

- > Söz konusu haktan yararlanılması için belirlenmiş gereklilikleri karşılamak için yeterli fon ayrılmış mıdır?
- > Söz konusu alana genel olarak tahsis edilen miktara kıyasla, engellilerin haklarının teşvik edilmesi için belirli bir alana tahsis edilen tutar nedir? Söz gelimi, eğitim bütçesinin yüzde kaç engelliler için kapsayıcı eğitimin sağlanması hedefine yönlendirilmektedir?
- > Bütçe tahsisi ve bütçe harcaması arasındaki fark nedir? Harcama tutarı tahsis edilenin altında mı kalmıştır yoksa bütçe taahhütleri yerine getirilmemiş midir?
- > Bütçeler zaman içinde artmış mıdır?
- > Engellilik için ayrılmış bütçe tahsisleri ve harcamaları belirli bakanlıklar ya da programlara mahsus mudur? Öyle ise, hangi tür?

Engellilik konusunda kararlar alan hukuk mahkemelerinin, ulusal insan hakları kuruluşlarının ve diğer yargısal ya da yarı yargısal karar alma mercilerinin **İçtihatların** toplanması ve incelenmesi, bu kurum ve mercilerin belli başlı durumlarda hak teminatlarını nasıl uyguladıkları ve mevzuat, politika ve programları nasıl yorumlayıp, icrasını sağladıkları bakımından delil teşkil etmektedir. İçtihatların izlenmesi Sözleşmenin ve engellilerin haklarıyla ilgili mevzuatın uygulanmasının ve adaletin engellilere ne derece açık ya da kapalı olduğunun anlaşılmasına yardımcı bilgiler sağlayabilir. Kararların daha sonra uygulanıp uygulanmadıklarına bakılması da önemlidir. Söz gelimi, bir mahkeme haksız yere işten çıkartılmış bir engellinin eski görevine iade edilmesine hükmetmiş olabilir. Ancak yine de işveren söz konusu kişiyi yeniden işe başlatmazsa, bu engelli kişiye durumu telafi edici bir tazminat ödenmeyecektir.

IV. İzleme uygulaması

Medyada çıkan haberler, akademik ve diğer araştırma merkezlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ve araştırmaları da oldukça faydalı olabilmektedir. Özellikle **medya** aracılığıyla bilgi toplanması toplumun engellilere yönelik tutumlarının izlenmesine yardımcı olabilir. Toplumsal tutum, sosyokültürel değerlerin bir barometresi niteliğindedir ve kişilerin başkalarına karşı nasıl bir davranış ve karşı eylemde bulunmayı seçeceklerini etkiler.¹⁴ Özellikle engellilik bağlamında ele alındığında, olumsuz tutumlar, klişelere, etiketleme ve ayrımcılığa yol açmıştır. Engellilerin insan haklarından yararlanmalarını kolaylaştırmada ya da güçleştirmede bu görüşler önemli bir rol oynarlar. Toplumsal tutumların engellilere ve engellilerin topluma katkılarına yönelik algılamadaki önemli etkisinin hakkını teslim eden Sözleşmede bir maddenin tamamı, bilinçlendirme çalışmaları ve Devletlerin engellilerle ilgili klişeler, ön yargılar ve zararlı uygulamalarla mücadeleye ayrılmıştır (md. 8 (1) (a) – (b)). Medyanın hem kamuoyunun fikrinin yansıtılması hem de etkilenmesindeki rolü düşünüldüğünde, Sözleşmede, Devletlerden tüm medya organlarından engellileri Sözleşmenin amaçlarına uygun şekilde yansıtılmasına teşvik etmek için adım atmaları talep edilmektedir (md. 8 (2) (c)). Bu yolla, toplumsal tutumların izlenmesi engellilerin insan hakları durumunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

---

14 Tiffany J. McCaughey and Douglas C. Strohmer, "Prototypes as an indirect measure of attitudes toward disability groups – Engeli gruplarına yönelik tutumların dolaylı ölçüsü olarak prototipler", *Rehabilitation Counseling Bulletin*, cilt. 48, No. 2 (Ocak 2005), syf. 89

Medyanın izlenmesi:

- > Medyada engellilere ilişkin haber yapılıyor mu?
- > Yapılıyor ise, hangi medya da yapılıyor? Ürünlerinin hangi bölümlerinde yapılıyor?
- > Engelliler mağdur olarak mı yoksa hak sahibi olarak mı resmediliyor?
- > Medyada engellilerin bakış açısı yansıtılıyor mu?
- > Kullanılan dil ve resimler uygun mu?
- > Medyanın mesajı klişeleri pekiştiriyor ya da karşı mı çıkıyor?
- > Zaman içinde medyanın engellilerle ilgili yaptığı haberlerde değişiklik oldu mu? Olduysa, hangi yönde? (örneğin, daha fazla veya daha az mı haber yapılıyor? Farklı bir yaklaşım)? Değişime hangi faktörler katkıda bulundu?
- > Bu haberler gerçek hayatın doğru bir şekilde yansıtılmış hali midir?
- > Medya engellilerin erişimine açık mıdır?

IV. İzleme uygulaması

2. Diğer bilgi kaynakları:

“Biz olmadan bizsiz asla”

Kâğıt üzerinde görünen şey ile kişilerin günlük yaşamlarındaki gerçeklik arasında çoğu zaman önemli bir fark mevcuttur. Bu sebeple, belgelere dayalı materyallerin engellilerin kendi deneyimleri ve görüşleriyle tamamlanması gereklidir. Dolayısıyla, engelliler, onları temsil eden kuruluşlar, hizmet sağlayıcılar ve diğerleriyle gerçekleştirilen temel mülakatlar, yasaların ve politikaların nasıl uygulandıkları ve Devletlerin engellilerin haklarına ne derece saygı gösterdikleri, korudukları ve yerine getirdikleri hakkında bilgi toplanmasına yardımcı olabilir.¹⁵

Engellilerin kendilerini ifade edebilmelerine imkân verilmesi önemlidir. Bireysel deneyimlerin izlenmesinde, kadın, erkek, kız ve erkek çocuğu her türden – ruhsal, fiziksel, zihinsel veya duyuşsal bozukluklar - ve her çeşit sosyoekonomik ve etnik arka plandan, yaş grubundan ve meslekten, küçük veya büyük toplumlardan, kentsel veya kırsal kesimden gelen engellinin katılımı için fırsat veren stratejiler kabul edilerek, mümkün olduğunca kapsayıcı olunmaya çalışılmaktadır. Engellilerin karşılaştıkları karmaşık gerçeğin incelenmesi için, bu kişilerin bireysel deneyimlerinin izleme kapsamı mutlaka geniş tutularak ve hem kamusal hem de özel alandaki sorunlar ele

---

15 Çeşitli ülkelerde engellilerle ve onları temsil eden kuruluşla çalışan Engelli Haklarını Teşvik Enstitüsü (DRPI) engellilerin haklarıyla ilgili mevzuat, politika ve program verilerinin toplanmasına yardımcı bir şablon geliştirmiştir. Bu şablon tüm hak kategorilerine (medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal) ilişkin verilerin toplanması amacıyla tasarlanmıştır. Bu şablon ayrıca, mevzuat ve politikadaki açıkların tespitini kolaylaştıran bir değerlendirme aracı görevini de görmektedir. Şablon, Sözleşme dâhil, temel uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ilgili hükümlerine dair dipnotlar içermektedir. Şablon <http://www.yorku.ca/drpi/resources.html> adresinde bulunan DRPI sitesinden temin edilebilir.

alınarak, insan hakları spektrumunun – medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal - tamamı kapsanmalıdır.

Bireysel tecrübelerin izlenmesi için en etkili yol, yüz yüze mülakatlardır. Mülakatlar hem nicel hem de nitel veriler sağlayabilir, çünkü engellilere, haklara erişimin engellenmesi bakımından en önemli olan bu sorunları tespit etme ve bu sorunlar hakkında konuşma fırsatı verilmektedir.¹⁶

Gözlemciler, engelliler “üzerinde” rızaları olmaksızın gerçekleştirilen araştırmaların var olduğu bir geçmiş dikkate alınarak, mülakat yapılacak kişilerden **özgür ve aydınlatılmış onam** almalıdırlar. Gözlemciler mülakat yapılacak kişinin **mahremiyetini** ve **güvenliğini** ve gerektiğinde bilgilerin **gizliliğini** muhafaza etmelidirler. Duruma bağlı olarak, mülakatların aile üyeleri, bakıcılar ve eşlik eden diğer kişiler olmaksızın, konuşulanların duyulamayacağı bir yerde yapılması gerekebilir. Engellilerin yaşadıkları insan hakları ihlallerinden aile üyeleri, bakıcılar ve eşlik eden diğer kişiler sorumlu olabilirler (söz gelimi, bu diğer kişi engelli kişinin fiziksel ya da psikolojik olarak istismarından sorumluysa ya da bazı toplumlarda engelliliğin aileye utanç getirmesi sebebiyle bunun önlenmesi amacıyla engellinin evden dışarı çıkmasına mani oluyorsa). Mülakat yapılan kişinin özgürce ve misilleme korkusu olmadan konuşabilmesinin sağlanması önemlidir.

16 DRPI söz konusu münakalatlarla ilgili veri toplama, analiz ve raporlama süreçlerini kolaylaştırmak maksadıyla, ortak engelli kuruluşlarıyla işbirliği içinde izleme araçları (mülakat rehberi ve diğer saha dokümanları) ve eğitim materyalleri (eğitim kursu ve destek kılavuzları) geliştirmiştir. Bu materyaller <http://www.yorku.ca/drpi/> adresinden temin edilebilmektedir.

IV. İzleme uygulaması

3. Engellilerle çalışmak

Engellilerle çalışırken iki temel husus hatırdan çıkartılmamalıdır. Birincisi, izleme faaliyetinin amacının engellilerin sahip oldukları **engellilik** değil **haklar** olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, gözlemcilerin, sahip oldukları fiziksel veya zihinsel engelin onların haklarından yararlanmalarını nasıl engellediği hakkında değil, toplumun haklarından tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek neleri yaptıklarına ve neleri yapmadıklarına dair sorular sormaları gerekir. Söz gelimi, eğitim hakkı izlenirken, kişinin görme, işitme engelli oluşu ya da psikososyal engeli bulunmasından ziyade, öğretmenlerin yetersiz düzeyde eğitim almış olmalarının, olumsuz tutumların ve önyargıların ya da erişimden yoksun okulların engellilerin eğitim haklarından tam olarak yararlanamamalarının muhtemel sebebi olarak değerlendirilebileceği dikkate alınmalıdır.

İkinci olarak, doğrudan doğruya engellilerle çalışılması unutulmamalıdır. Pek çok toplumda engellilerin gözden uzak olmaları sebebiyle, konuyla ilgili bireylerle tanışmak için engellileri temsil eden kuruluşlardan yardım istenmelidir. Ayrıca, söz konusu bu kişiler engelli kişinin adına konuştukları iddiasında olsalar bile, kişinin bakıcısı, sağlık çalışanları, aile bireyleri veya başkalarıyla değil, doğrudan doğruya kişinin kendisiyle iletişim kurulması önemlidir. Engellinin kendisiyle doğrudan iletişime geçilmesi yardımcı cihazlardan, işaret dili tercümanlarından ya da destek kişilerinden yararlanılmasını gerektirebilir. Bu sebeple, gözlemciler, mülakat yapılan kişinin mesajının hatalı ya da eksik şekilde aktarılmış olabileceği gerçeğinin farkında olmalıdırlar (örneğin, engelli kişi ile ona yardımcı olan kişi arasındaki ilişkinin, engellinin yardımcı cihaza aşinalığının ayırında olunmalıdır). Bakıcılar ve diğerleri güvenilir eşlikçiler ise, bu konuda

kıymetli bilgiler sağlayabilirler ancak, bunun böyle olduğu varsayımında bulunmamak temkinli bir harekettir. Engellilerle ilgilendiklerini iddia eden bazı kişiler kasten ya da kasıtsız olarak istismara katkıda bulunabilmektedirler.

Bu bölümün bundan sonra gelen kısımlarında özellikle engellilerle mülakat sırasında uyulması gereken görgü kuralları açıklanmaktadır.¹⁷

---

17 Bu materyal şu çalışmadan uyarlanmıştır: Victor Piñeda, “Portraying people with disabilities in the media – Medyada engellilerin resmedilmesi”, Landmine Survivors Network Media Advocacy Handbook – Kara Mayınlarından Sağ Kurtulanlar Ağı Savunuculuk El Kitabı (Disability Media Institute, 2006)

IV. İzleme uygulaması

Genel olarak;

- > Bir engelliyle tanıştırdığınız zaman, tokalaşmak kültürel olarak kabul edilen bir davranışsa, onunla tokalaşın. El kullanımı sınırlı olan ya da yapay el kullanan kişiler tokalaşırlar;
- > Kişiyi eşlik eden kişi aracılığıyla değil, doğrudan hitap edin;
- > Lisan önemlidir. “Sakat”, “özürlü”, “mağdur”, “yararsız”, “normal”, “hasta” ya da “tekerlekli sandalyeye mahkûm” gibi ifadeler kullanmaktan kaçının. “Cesaretli”, “cesur” ya da “ilham verici” gibi kelimeleri sık tekrarlamaktan kaçının. Sözleşmede kabul gören terminoloji “sakat” değil “engelli” ve “sakatların hakları” değil “engellilerin hakları”dır. Her ne kadar bazılarınca “psikososyal engellilik” terimi tercih ediliyorsa da, Sözleşmede “zihinsel engellilik” ve “ruhsal engellilik” terimleri kullanılmaktadır. Bir engelli belirli bir terminolojinin kullanımını tercih ediyor ise, küçültücü ya da insan onurunu aşağılayıcı olmadığı sürece, bu kişinin arzusuna saygı gösterilmelidir;
- > “Ne demek istediğinizi görüyorum” ya da “Söylediğinizi duyuyorum”, “buradan yürüyelim, buyurun” ya da “Hızlanmam gerek; geç kaldım” gibi ifadeler kullanmaktan utanmayınız. Bunlar herkesin kullandığı ifadelerdir ve bunlara gücenilmesi ihtimali düşüktür;
- > Yardım teklif ederseniz, teklifiniz kabul edilinceye kadar bekleyiniz;
- > Kişilerin ihtiyaçlarını onlarla buluşmadan önce değerlendirin. Görüşeceğiniz kişi tekerlekli sandalyede ise, rampalı erişim imkânına sahip bir oda bulmaya çalışın. Kişinin yanında refakatçisi var ise, bu kişinin de oturabileceği kadar büyük bir oda bulun;
- > Mülakatı engellilik konusu üzerine değil haklardan yararlanılması konusu üzerine odaklayacak bir tarzda gerçekleştirin;
- > Engellileri sırf engelli olmaları sebebiyle bir kahraman ya da cesur bir kişi olarak farz etmeyin ya da bu şekilde davranmayın. Bu, farklılığa vurgu yapar. Engelliler engelli olmayan kişiler gibi kuvvetli ve zayıf yönleri olan kişilerdir.

İşitme güçlüğü çeken ya da işitme engelli kişilerle mülakat yaparken...

- > Kişinin omzuna dokunmak ya da el sallamak suretiyle dikkatini çekin;
- > İşaret dili kullanan kişilerle mülakat yaparken işaret dili kullanın;
- > Tercümana değil doğrudan doğruya ilgili kişiye hitap edin;
- > Kısmen işitme kaybı olan bir kişiyle mülakat yapıyorsanız, nerede oturmanızın daha iyi olacağını sorun;
- > Eğer bu kişi dudak okuyabiliyorsa, doğrudan kendisine bakın ve yavaş ve anlaşılır bir şekilde konuşun. Abartılı dudak hareketi yapmayın ya da bağırarak konuşmayın. Canlı bir ifade tarzınız olsun. Yüz ifadeleriniz, mimikleriniz ve vücut diliniz sizi anlamasına yardımcı olacaktır;
- > Işık kaynağına dönük şekilde oturun ve konuşurken ellerinizi ve yiyeceklerinizi ağızınızdan uzak tutun.

Görme engellilerle mülakat yaparken...

- > Her zaman kendinizi ve yanınızda bulunabilecek diğer kişileri tanıttın;
- > Toklaşmak için elinizi uzatırken, “tokalaşalım mı?”, diye sorun;
- > Oturması için kişiye yer gösterirken kişinin elini sandalyenin arkasına ya da koluna götürün;
- > Oturduğunuz yerden başka bir yere geçiyorsanız ya da sohbeti bitirmeniz gerekiyorsa bunu ona bildirin;
- > Mülakat yaptığınız kişinin Braille alfabesiyle hazırlanmış materyallere ya da mülakat o kişinin bulunduğu yerde gerçekleşmeyecek ise, refakatçiye ihtiyaç duyup duymayacağı hususlarını göz önünde bulundurunuz (Asansörde Braille alfabesiyle yazılmış rakamların bulunması, basamakların kontrast renklerde olması ve benzeri).

IV. İzleme uygulaması

Konuşma engelli kişilerle mülakat yaparken...

- > **Mümkünse kısa cevaplar verilebilecek kısa sorular sorun;**
- > **Anlıyormuş gibi görünmeyin. Sorunuzu gerekirse başka bir şekilde yeniden ifade edin;**
- > **İşaret dili tercümanının sağlanması ya da mülakat yapılan kişinin tercümanının masrafının karşılanması mümkün müdür?**

Tekerlekli sandalye ya da koltuk değneği kullanan kişilerle mülakat yaparken...

- > **Tekerlekli sandalyenin üzerine doğru eğilmeyin. Sandalyesi o kişinin vücut alanının bir parçasıdır;**
- > **Mümkünse mülakat yaptığınız kişiyle göz hizasına gelecek şekilde oturun ya da pozisyonunuzu bu seviyeye getirin;**
- > **Mülakat yapılacak yerin erişilebilir olduğundan emin olun. Bunun için şu hususları kontrol edin;**
  - ☐ Engelliler için ayrılmış park alanı
  - ☐ Rampa ya da basamaksız giriş
  - ☐ Erişilebilir tuvaletler
  - ☐ Mülakat zemin katta yapılmıyor ise, asansör
  - ☐ Tekerlekli sandalyedekilerin kullanabileceği kadar alçak seviyede tutulmuş su sebili ve telefonlar
- > **Yerle ilgili sorunlar var ise, mülakat yapılacak kişiye önceden haber verin. Erişim imkânlarının bulunmayışını kendisiyle görüşün ve gerekirse alternatif planlar yapın.**

Zihinsel engelli kişilerle mülakat yaparken...

> Mülakat için uygun süre ayırın;

> Net bir şekilde konuşun, basit bir dil kullanın, teknik terimleri açıklayın ve gerekirse sorunuzu yeniden ifade ederek sorun;

> Kısa ama öz sorular sorun ve gereklilikleri/ihtiyaçları açıklayın;

> Kişinin erişilebilir formatlarda hazırlanmış bilgilere ihtiyaç duyup duymayacağını önceden göz önünde bulundurun, söz gelimi, dokümanların basit bir dille hazırlanması, resim veya çizim kullanılması vb. Basılı materyallerde büyük font ve şekiller kullanılmalı ve satır aralıkları 2 satır olmalıdır,

> Mülakat yapacağınız kişinin yanında ona yardımcı bir refakatçi var ise;

- ❑ Refakatçiye değil doğrudan doğruya mülakat yapılan kişiye hitap edin
- ❑ Mülakat yapacağınız kişiye, refakatçisine soru sorup sormayacağınızı sorun
- ❑ Refakatçiden mülakata katılmasını isteyin ancak, mülakat yapılacak kişiyi etkilememeleri gerektiğini kendisine açıklayın.

IV. İzleme uygulaması

B. Hukuki ve bilgi analizi

Gözlemciler uygun bilgileri topladıktan sonra atılacak bir sonraki adım, Devletlerin engellilerin haklarıyla ilgili yükümlülüklerini karşılayıp karşılamadıklarının değerlendirilmesi amacıyla, bu bilgilerin analiz edilmesidir. Bunun yapılabilmesi için, Sözleşmede düzenlenen haklara **saygı gösterilmesi**, **korunması** ve **yerine getirilmesi** yükümlülüklerine atıf yapılması yardımcı olacaktır. Bundan sonraki kısımda engellilerin haklarının bu bakımdan nasıl izleneceğine dair örneklerle yer verilmektedir. Bu örneklerin sadece bilgilendirme amaçlı olduğunun ve eksiksiz bir liste olmadığı unutulmaması önemlidir. Gözlemciler Sözleşmenin ilgili maddelerini okumaya zaman ayırmalı ve “saygı göstermek/korumak/yerine getirmek” çerçevesini buna uygun şekilde uygulamalıdır.

1. Yasa önünde eşit tanınma ve hak ehliyeti hakkı

İzleme amaçlı genel soru:

Engelliler hak ehliyetlerinden yararlanıyorlar mı?

Saygı gösterme yükümlülüğü:

> Engellilerin hak ehliyetlerinden başkalarıyla eşit şartlarda yararlanması hakkını tanıyan bir yasal teminat mevcut mudur?

> Bu yasal teminatın, söz gelimi, zihinsel veya diğer engellilik türlerine dayandırılan ve ayrımcılığa yol açabilecek istisnaları mevcut mudur? (Örneğin, yasa hükümlerinde “akli dengesi yerinde olmayan” ya da “akıl hastası” insanlardan bahisle istisnalara yer verilebilir).

> Engellilerin engelliliklerine dayalı olarak hak ehliyetlerinden yararlanmalarından tam olarak veya kısmen mahrum bırakıldıkları bir yasal mekanizma mevcut mudur? (örneğin, engelli temsil etmek ve onun adına hareket etmek üzere başka bir kişinin atandığı bir hukuki süreç, tam veya kısmi vasilik).

> Engellilerin başkalarıyla eşit şartlar altında hukuki işlemler gerçekleştirmelerine olanak veriyor mu? (Örneğin, evlilik, boşanma, banka hesabı açma, bankaların kredi, ipotek kredisi ve sair finansal kredi imkânlarına erişme, oy kullanma, mahkemelerde hakların def'i, davalarda tanıklık etmek, mülk sahibi olmak veya miras yoluyla kazanım elde etmek, vasiyetler düzenlemek, tıbbi tedavisini kontrol etmek).

IV. İzleme uygulaması

Koruma yükümlülüğü:

> Devlet hak ehliyetinden yararlanma haklarının suiistimaline karşı engellileri nasıl korumaktadır? Devlet hak ehliyetinden yararlanmaları konusunda engellilere sağlanan desteğin suiistimalini önlemek için uygun ve etkili güvenceler oluşturmuş mudur?

> Hak ehliyetinden yararlanma haklarının reddedilmesi halinde engelliler için hangi telafi yöntemleri mevcuttur? (örneğin, bir hizmet sağlayıcı bir kişinin vasiyetinin geçerliliğini kabul etmeyi reddederse; bir engellinin tıbbi tedavi görebilmesi için her seferinde aile üyelerinden birinin ya da vasisinin rızası gerekiyorsa).

Yerine getirme yükümlülüğü:

> Devlet engellilerin hak ehliyetlerinden yararlanırken ihtiyaç duyabilecekleri desteğin sağlanması için, hukuken tanınan mekanizmalar dâhil, yasalar, politikalar ve programlar çıkartmış mıdır?

> Devlet hukuki süreçlere doğrudan katılabilmeleri ve hak ehliyetlerinden yararlanabilmeleri için, işaret dilinin, Braille alfabesinin ya da sade bir lisan kullanımı yoluyla sürecin kolaylaştırılması dâhil, gerektiğinde engellilere destek sağlamakta mıdır? Ya da bu kişilerin sadece yasal vasileri aracılığıyla katılmalarına mı izin vermektedir?

Örnek: Gözlemciler engellilerin kurumlarda yaşamaya zorlandıkları vakaları belgelemişlerdir. Bağımsız şekilde yaşama hakkı, Devletlerin, engellilere, bir toplum içinde bağımsız şekilde yaşayabilmelerini desteklemek üzere konut ve diğer topluluk hizmetlerine erişim imkânını sağlamasını gerektirir.

2. Bağımsız şekilde yaşamak ve topluma katılmak

İzleme amaçlı genel soru:

Engelliler başkalarıyla eşit şartlarda seçeneklere sahip olarak toplum içinde yaşama hakkına sahipler midir?

Saygı gösterme yükümlülüğü:

> Engellilerin ikametgâhlarını ve nerede ve kiminle yaşayacaklarını başkalarıyla eşit şartlarda seçme haklarını tanıyan yasal güvenceler mevcut mudur?

> Engellilerin belirli yaşamsal düzenlemelere zorlanmamaları için yasal güvenceler mevcut mudur?

Koruma yükümlülüğü:

> Engellilerin aile üyeleri ya da başkaları tarafından belirli yaşamsal düzenlemelere zorlanmamalarını sağlayacak yasal güvenceler mevcut mudur?

> Engellilerin bağımsız şekilde yaşamalarının engellenmesine karşı itiraz başvurularında kullanabilecekleri yasal mekanizmalar ve hukuki müracaat yolları mevcut mudur?

> Devlet toplum içinde bağımsız şekilde yaşama hakkının uygulanışını sağlamak ve izlemek için tedbirler almış mıdır?

Yerine getirme yükümlülüğü:

> Engellilerin toplum içinde yaşamak ve topluma katılmak için gerekli olan, kişisel yardım hizmeti dâhil, evde sunulan hizmetler ve diğer topluluk hizmetlerine erişmelerini sağlayacak kanunlar, politikalar ve programlar mevcut mudur?

> Toplumun geneline sağlanan topluluk hizmetleri ve tesislerinin eşit şartlarda engellilere de sağlanmasını ve onların ihtiyaçlarına hitap edecek nitelikte olmasını temin edecek kanunlar, politikalar ve programlar mevcut mudur?

3. Erişebilirlik

İzleme amaçlı genel soru:

Engelliler fiziksel çevreye, ulaşım hizmetlerine, bilgiye ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine ve umuma açık diğer tesis ve hizmetlere başkalarıyla eşit şartlarda erişim hakkına sahipler midir

Saygı gösterme yükümlülüğü:

- > Engellilerin fiziksel çevreye, ulaşım hizmetlerine, bilgiye ve iletişim teknolojilerine ve sistemlerine ve umuma açık diğer tesis ve hizmetlere başkalarıyla eşit şartlarda erişimlerini sağlayacak yasal güvenceler mevcut mudur?
- > Devlet asgari erişilebilirlik standartları ve esasları geliştirmiş midir?
- > Bu asgari standart ve esaslar hem kırsal hem de kentsel alanlarda uygulanmakta mıdır?
- > Devlet erişilebilirliği engelleyecek herhangi bir işlem, adet veya uygulamayla meşgul mü?

Erişilebilirlik önündeki engeller aşağıda sayılanlar dâhil çeşitli şekillerde olabilir;

- > fiziksel – altyapıdakiler başta olmak üzere çevredeki engeller (örneğin, umumi tuvaletlerdeki kabinlerin tekerlekli sandalyedekiler için çok dar olması);
- > bilgiyle ilgili – bu engeller bilginin hem şeklinden hem de içeriğinden kaynaklanabilir (örneğin, ekran okuyucuları tarafından okunamayan formattaki elektronik dokümanların görme engelli kişilerin erişimine açılmış olması; basit bir dille hazırlanmamış bilgilerin pek çok ruhsal engellinin erişimine açılmış olması; sözlü bilgilerin işaret dilinde bulunmaması ya da pek çok işitme engelli kişinin işaret dili tercümanlarına erişim imkânına sahip olmaması)

Koruma yükümlülüğü:

- > Devlet özel işletmelerin (örneğin, restoranlar, tiyatrolar, marketler, taksi şirketleri ve kamuya açık tesis sahipleri ve hizmet sağlayıcıları) engellilerin erişimini sağlamak için mevcut engelleri kaldırmalarını ve yeni engeller oluşturmamalarını sağlamak için yasal tedbirler almış mıdır?
- > Engellilerin erişim imkânına sahip olamadıklarına yararlanabilecekleri hukuki başvuru yolları ve mekanizmaları mevcut mudur?
- > Devlet asgari erişilebilirlik standartlarının ve esaslarının uygulanmasını ve izlenmesini sağlamak için tedbirler almış mıdır?

Yerine getirme yükümlülüğü:

- > Devlet engellilerin erişim hakkıyla ilgili olarak paydaşlara eğitim sağlamakta mıdır?
- > Devlet Braille alfabesiyle ve okunması ve anlaşılması kolay şekillerde tabelaların ve diğer yardımcı ve aracı kişilerin (örneğin, rehberler, okuyucular ve işaret dili tercümanları) sağlanması için tedbirler almakta mıdır?
- > Devlet, İnternet dâhil, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerine erişimi erken aşamalarda teşvik etmek için tedbirler almış mıdır?

4. Eğitim hakkı

Saygı gösterme yükümlülüğü:

- > Kapsayıcı eğitim hakkı mevzuatta açıkça tanınmakta mıdır?
- > Devlet engelli öğrencilerin genel eğitim sistemine katılım haklarını reddediyor mu?
- > Devlet engelli öğrencilerin devamını zorunlu kıldığı ayrılmış okullar sistemini sürdürüyor mu?
- > Engelli öğrencilere belirli dersleri görmeleri dayatılıyor mu ya da engelli olmaları sebebiyle belirli derslere girmelerine engel olunuyor mu?
- > Engelli öğrencilerin okula kabul edilebilmeleri için tıbbi muayene neden geçmeye zorunlu tutuluyorlar mı?

Koruma yükümlülüğü:

- > Devlet engellilerin genel eğitim sistemi dışında bırakılmalarını önleyecek yasal düzenlemeleri ve diğer tedbirleri almış mıdır?
- > Devlet özel eğitim kurumlarının, engellilerin eğitim sistemine katılmaları önündeki engellerin kaldırılması amacıyla, işletmelerini ve teknolojilerini erişilebilir hale getirmek için adım atmalarını zorunlu tutmakta mıdır?

4. Eğitim hakkı (dvm.)

Yerine getirme yükümlülüğü:

- > Kapsayıcı eğitim hakkı mevzuatta açıkça tanınmakta mıdır?
- > Engelli kız çocukları eğitim haklarından yararlanırken birden fazla ayrımcılıkla karşılaşır mı?
- > Devlet engelli öğrenciler için, kişiye özel destek dâhil, kapsayıcı eğitim hedefiyle tutarlı destek sağlamak için adımlar atmış mıdır?
- > Devlet okullara, diğer eğitim kurumlarına ve teknolojiye erişim sağlamak için adımlar atmış mıdır?
- > Devlet engelli öğretmenler dâhil, işaret dilinde ve Braille alfabe-sinde yeterlilik sahibi öğretmenleri istihdam etmek için adımlar atmış mıdır?
- > Devlet kapsayıcı eğitimin sağlanmasına yardımcı olabilecek öğretmenlere ve diğer profesyonellere eğitim sağlamakta mıdır ve eğitimlerini zorunlu tutmakta mıdır?

5. Kişilerin özgürlük ve güvenlik hakkı

İzleme amaçlı genel soru:

Engelliler engelli olmaları dayanak gösterilerek özgürlüklerinden mahrum bırakılmakta mıdır?

Saygı gösterme yükümlülüğü:

> Engellilerin başkalarıyla eşit şartlarla özgürlük ve güvenlik hakkına sahip midirler?

> Kanunlar bir kişinin sadece engelli olması ya da diğer faktörlerle birlikte engelli olması sebebiyle (bir tutukevinde, psikiyatrik kuruluştaki ya da diğer bir tesiste) özgürlüğünden mahrum bırakılmasına izin vermekte midir?

Koruma yükümlülüğü:

> Devlet aile üyeleri gibi üçüncü şahısların engellileri engelliliklerini dayanarak göstererek bir kuruma yatırmalarını yasaklamakta mıdır?

> Devlet engellilikleri dayanak gösterilerek özgürlüklerinden mahrum bırakılan engelliler için bir telafi yöntemi sağlamakta mıdır?

Yerine getirme yükümlülüğü:

> Devlet (örneğin, bir ceza kovuşturması sonucunda) hukuken özgürlüklerinden mahrum bırakılan engelliler için makul düzenleme sağlamakta mıdır?

Sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama hakkının izlenmesi

Engellilerin kurumlarda ve sağlık kuruluşları gibi sözde kendilerine hizmet vermesi gereken hizmet sağlayıcılar eliyle uğradıkları suiistimaller dikkate alındığında, “sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama” başlıklı madde 16’da Devletlerin tesisleri ve programları izlenmesi özellikle talep edilerek, aşağıdaki hükme yer verilmektedir;

“Taraf Devletler sömürünün, şiddetin ve istismarın her biçimini önlemek için engellilere hizmet etmeye yönelik tüm tesislerin ve programların bağımsız merciler tarafından etkin bir şekilde izlenmesini sağlar.”

C. Raporlama ve Takip

İzleme döngüsü ayrıca dokümantasyon ve raporlama, düzeltici eylem ve takip adımlarını da içerir. Bu iki adım sırasında, katılım ilkesinin ve engelliler ve onları temsil eden kuruluşların sloganı olan “Biz olmadan bizsiz asla” sloganının hatırdan çıkartılmaması önemlidir. Bu, uygulanabilir olduğu sürece, gözlemcilerin, bu hususun bireyleri etkileyen bir husus olması sebebiyle, raporda insan hakları durumunun uygun ve doğru şekilde belirtilip belirtilmediğinin ve raporda yer alan düzeltici eylemlere ilişkin öneriler üzerinde büyük ölçüde mutabık olup olmadıklarının, engellilere ve onları temsil eden kuruluşlara sorulması gerektiğini ifade eder. Bu, Sözleşmede katılım ilkesine hususiyetle yer verilmiş olması ve engellilerin çok uzun zamandan beri kendilerini etkileyen karar alma süreçlerinin dışında bırakılmış olmaları gerçeği dikkate alındığında, önemli bir husustur. Gözlemciler ayrıca engelli kuruluşları (EK’ler) ve hizmet sağlayıcılar dâhil engellilik konusunda faaliyetler yürüten STK’lar arasındaki farkın ayırdında olmalıdırlar. Özellikle bu kuruluşlar farklı görüşlere sahiplerse, EK’lerin benimsedikleri pozisyonlar dikkatli şekilde değerlendirilmelidir.

IV. İzleme uygulaması

Ancak, gözlemciler ayrıca, katılım gerekliliğini insan hakları çalışmalarının pratik ve siyasi boyutlarıyla da ele almalıdırlar. Söz gelimi, Birleşmiş Milletlerin insan hakları alanında yürüttüğü çalışmalar değerlendirildiğinde, bazı hallerde izleme raporlarının bir süreliğine kurum içinde tutulması uygun olabilir. Kimi zaman raporun içeriği ya da düzeltici eylem ve takip adımları konusunda engelli örgütleriyle ihtilafa düşüldüğü de olabilmektedir. Katılım genel bir hedef olarak kalmakla birlikte, izleme görevini icra eden kuruluşun son tahlilde raporunun içeriğinden, raporda yer alan sonuç ifadelerinden ve tavsiyelerden sorumlu olduğunun her daim hatırlanması önemlidir.

Bu sebeple gözlemcilerin katılım ilkesi ile göreve saygı, verilerin ve tanıkların gizliliği ve mağdurun korunması ilkeleri arasındaki dengeyi koruması gerekir. Bu sürecin zorlukları küçümsenmemelidir zira çoğu zaman engelliler ve onları temsil eden kuruluşlarda söz konusu sürece dâhil edilmek konusunda oldukça yüksek bir beklenti oluşabilmektedir. Gözlemciler katılım sürecinin belgelendirilmesi ve raporun sonuç bölümünde yer alan ifadelerin ve düzeltici eylemlere yönelik tavsiyelerin açıklanması için uygun gerekçelerin sağlanması hususlarını değerlendirebilirler.

Seçilmiş bibliyografya

Yayınlar ve raporlar

- African Union of the Blind. State of disabled people's rights in Kenya: Report. Nairobi, 2007. 130 p. Available at: www.yorku.ca/drpi
- African Union of the Blind and Cameroon National Association for the Blind. Study on the rights of persons with disabilities in Cameroon. 2007. 146 p. Available at: www.yorku.ca/drpi
- Degener, Theresia. Disability as a subject of international human rights: law and comparative discrimination law. *In* The human rights of persons with intellectual disabilities: Different but equal. *By* Herr, S., L. Gostin and H. Koh, eds. Oxford, Oxford University Press, 2003. pp. 151–184.
- Disability Rights Promotion International. Phase I report: Opportunities, methodologies, and training resources for disability rights monitoring. Toronto, Disability Rights Promotion International, 2003. 70 p. Available at: <http://www.yorku.ca>
- Human rights. Yes! Action and advocacy on the rights of persons with disabilities. *By* Lord, J. *and others*. Minneapolis, Human Rights Resource Center, University of Minnesota, 2007. (Human rights educations series topic book 6) Available: <http://www.umn.edu>
- Katipunan ng Maykapansanan sa Pilipinas, Inc. and Disability Rights Promotion International. Monitoring the human rights of persons with disabilities; Preliminary report Philippines. 2009. Şu adresten edinilebilir: www.yorku.ca/drpi/resources.html
- Linqvist, B., M. Rioux and R. Samson. Moving forward: Progress in global disability rights monitoring. Toronto, Disability Rights Promotion International, 2007. Şu adresten edinilebilir: <http://www.yorku.ca>
- Oliver, Michael. The politics of disablement. Basingstoke, Macmillan, 1990.
- Quinn, G. and T. Degener. Human rights and disability: The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability. New York and Geneva, United Nations, 2002. (HR/PUB/02/1) Şu adresten edinilebilir: <http://www.ohchr.org>
- Rioux, Marcia. On second thought: constructing knowledge, law, disability and inequality. *In* The human rights of persons with intellectual disabilities: Different but equal. *By* Herr S., L. Gostin and H. Koh, eds. Oxford, Oxford University Press, 2003. pp. 287– 317.
- UNICEF and the Victor Piñeda Foundation. It's about ability: An explanation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, UNICEF, 2008. Şu adresten edinilebilir: <http://www.unicef.org>

IV. İzleme uygulaması

It's about ability: Learning guide on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, UNICEF, 2009. Şu adresten edinilebilir: <http://www.unicef.org>

United Nations, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Inter-Parliamentary Union. From exclusion to equality: Realizing the rights of persons with disabilities. Handbook for parliamentarians. Geneva, United Nations, 2007. (Professional training series No. 14) Şu adresten edinilebilir: <http://www.ohchr.org>

United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Advocacy Toolkit. 2008. Şu adresten edinilebilir: <http://www.ohchr.org>

Resmi Birleşmiş Milletler dokümanları (Şu adresten edinilebilir: www.ods.un.org)

Birleşmiş Milletler. Genel Kurul. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme hakkında bilincin ve anlayışın artırılması hakkında Tematik Çalışma. (A/HRC/10/48)

_____ İşkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleler hakkında Özel Raportör Ara Raporu (A/63/175)

_____ Engellilerin insan haklarına ilişkin çalışmada yer alan tavsiyelerin uygulanmasında kaydedilen ilerlemeye dair Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu. (A/HRC/4/75)

İnternet Siteleri

Birleşmiş Milletler, konuyla ilgili sayfa: <http://www.un.org/disabilities/>.

Birleşmiş Milletler İnsan hakları Yüksek Komiserliği: <http://www.ohchr.org/>.